

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

HASANKEYF VE ÇEVRESİNDE ÇOK AMAÇLI KULLANIM GÖRDÜĞÜ
DÜŞÜNÜLEN BİR GRUP KAYA OYMA MEKÂN

YÜKSEK LİSANS

Hazırlayan
İbrahim ÇAKMAK

Danışman
Dr.Öğr. Üyesi Fahri ÖZTEKE

OCAK- 2021
BATMAN

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış/akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez ve Seminer Yazım Kılavuzu kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules/ethical conduct and Batman University Institute of Social Sciences' Thesis and Seminar Writing Guide. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

İbrahim ÇAKMAK

14.01.2021

ÖZET

YÜKSEK LİSANS

HASANKEYF VE ÇEVRESİNDE ÇOK AMAÇLI KULLANIM GÖRDÜĞÜ DÜŞÜNÜLEN BİR GRUP KAYA OYMA MEKÂN

İbrahim ÇAKMAK

BATMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Dr. Öğr. Üyesi Fahri ÖZTEKE

Yıl: 2021, 82 Sayfa

Jüri

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fahri ÖZTEKE

Prof. Dr. Gülriz KOZBE

Doç. Dr. Elif KESER KAYAALP

Hasankeyf, Üst Paleolitik Dönemden günümüze kadar Roma, Bizans, Sasani, Emevi, Abbasi, Hamdani, Mervani, Artuklu, Eyyübi, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlılar gibi devletlere ev sahipliği yapmıştır. Tarih boyunca önemli idari ve ticaret merkezlerinden biri olan Hasankeyf farklı kültürlerin, inançların ve dillerin bir arada yaşayıp kaynaştığı Ortaçağ dünyasının önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur.

Bölgede Ilısu Barajı ve HES Projesi nedeniyle birçok arkeolojik alan ve anıtsal eser çeşitli araştırmacılar tarafından incelenip değerlendirilmiştir. Ancak insanlık tarihi ve bölgenin kültürel varlığı açısından büyük öneme sahip olan kaya oyma mekânlar, bilimsel yönden bir türlü hak ettiği değeri bulmamıştır. Bu nedenle tez konumuzu oluşturan, Hasankeyf ve çevresindeki bir grup kaya oyma mekân, 2019 yılında yapımı tamamlanan Ilısu Barajı sonrası birçoğunun sular altında kalmasından dolayı bir kez daha önem kazanmıştır. İncelediğimiz kaya oyma mekânlar çizimleri, plan tipleri, mimarileri ve genel özellikleri itibarıyla ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

“Hasankeyf ve Çevresinde Çok Amaçlı Kullanım Gördüğü Düşünülen Bir Grup Kaya Oyma Mekân” başlıklı tez çalışmamız, Geç Roma Dönemi ve sonrasında kullanım gördüğü düşünülen, 9 adet çok kullanımlı kaya mekân, 3 adet kaya mezar ve 1 adet kaya kiliseden oluşan toplam 13 adet kaya oyma mekân örneğini içermektedir. Söz konusu mekânların yapılan tespitler sonucunda, farklı zamanlarda ve farklı topluluklar tarafından yaşam alanı, mezar odası veya ibadet yeri gibi farklı amaçlar doğrultusunda kullanım gördüğü anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hasankeyf, Kaya Oyma Mekân, Kaya Mezar, Kaya Oyma Kilise, Kültürel Miras, Ilısu Barajı

ABSTRACT

MASTER THESIS

A GROUP OF ROCK CARVED DWELLINGS THOUGHT TO BE USED FOR MULTI-PURPOSE IN HASANKEYF AND AROUND

İbrahim ÇAKMAK

**INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES OF BATMAN UNIVERSITY
THE DEGREE OF MASTER OF SOCIAL SCIENCE**

Advisor: Doctor of Science Fahri ÖZTEKE

Year: 2021, 82 Pages

Jury

Advisor: Doctor of Science. Fahri ÖZTEKE

Prof. Dr. Gülriz KOZBE

Asso.Prof.Dr. Elif KESER KAYAALP

Hasankeyf has hosted a number of states such as Roman, Byzantine, Sassanids, Umayyads, Abbasids, Hamdanis, Marwanis, Artukids, Ayyubids, Karakoyunlus, Akkoyunlus and Ottomans from upper Palaeolithic period until today. Throughout history, Hasankeyf, one of most significant administrative and commercial centres, has become one of the most important centres of the Mediaeval Age where people from different cultures, beliefs with several languages lived together and merged each other.

Many archaeological sites and monumental works in the region have been investigated and evaluated by various researchers due to Ilisu Dam and HEC Project. However, rock carved dwellings with their great importance in terms of human history and cultural existence of the area have not attained sufficient attention and value with respect to science so far. Therefore, a group of rock carved dwellings in Hasankeyf and around, which make the subject of our thesis, have gained importance again since many of these residents were left under the waters of Ilisu Dam whose construction was completed in 2019. The rock carved dwellings that we handled were studied in detail in terms of their drawings, plan types, architectures and general properties.

Our thesis titled as “A Group of Rock Carved Dwellings Thought to be Used Multi-Purpose in Hasankeyf and Around” consists of 9 multi-purposed rock dwellings, 3 rock tombs and 1 rock church in total 13 rock carved dwellings. It is understood that the abovementioned dwellings were used for multi-purposes such as living area, grave room and worshipping place by various peoples in different times as a result of our findings.

Key Words: Hasankeyf, Rock Carved Dwellings, Rock Tomb, Rock-Carved Churches, Cultural Heritage, Ilisu Dam

ÖNSÖZ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde bulunan Turabdin Bölgesi, Midyat merkez olmak üzere; kuzeyde Hasankeyf, güneyde Nusaybin, doğuda Cizre, batıda ise Mardin'i de içine alan dağlık bölge olarak tanımlanmaktadır. Yapısı gereği kolay eriyebilen ve şekillenebilen, Hoya Formasyonu (Midyat Kalkeri) olarak bilinen kayaç türü ile zengin olan bölge ve bölgenin kuzey sınırını oluşturan Hasankeyf ve çevresinde farklı işlevlerde kullanılmış çok sayıda kaya oyma mekânı inşa edilmiştir.

Farklı dinleri, etnik grupları ve kültürleri içinde barındıran Hasankeyf ile ilgili sınırlı çalışmalar yapılmıştır. Dicle Nehri üzerinde inşa edilen Ilısu Barajı ile sular altında kalan Hasankeyf ve çevresindeki önemli kültürel miras öğeleri arasında Kaya oyma mekânları bulunmaktadır. Kaya oyma mekânlar, Kaya mezar, Kaya kilise ve Kaya konut gibi çeşitli işlevlerde kullanılmıştır. Daha önce herhangi bir tez çalışmasına konu olmayan Hasankeyf ve çevresindeki kaya oyma mekânları yaptığımız çalışma ile daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada, her zaman yardım ve desteğini gördüğüm, yapıcı eleştirileri ve metodolojik disiplini ile beni yönlendiren değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fahri ÖZTEKE'ye teşekkürlerimi borç bilirim.

Tez çalışmama konu olan kaya oyma mekânlar ile ilgili materyalleri benimle paylaşan ve çalışma fırsatı veren, çalışmaya başladığım günden bugüne dek her türlü desteğini esirgemeyen, yardım ve katkıları ile beni yönlendiren kıymetli hocam Prof. Dr. Gülriz KOZBE'ye ve tez çalışmamı yakından takip eden, eleştiri ve önerileriyle beni yönlendirerek tezimin sonuçlanmasında katkılarını esirgemeyen Dokuz Eylül Üniversitesi'nden Doç. Dr. Elif KESER KAYAALP'a çok teşekkür ederim.

Kaynakların temin edilmesinde büyük katkıları olan Sanat Tarihçisi Elif GÜL'e, Batman Üniversitesi'nden Öğr. Gör. Eyüp CANER ve Öğr. Gör. Akarcan GÜNGÖR'e teşekkür ederken; çizim ve harita konusunda her türlü desteğini esirgemeyen değerli arkadaşlarım MA. Arkeolog Yunus AKGÜN, Arkeolog Habip UÇAR, Coğrafyacı Alaaddin AL ve son olarak da çalışmalarım da beni yalnız bırakmayan hayat arkadaşım Rojda ÇAKMAK'a da sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim.

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: HASANKEYF VE ÇEVRESİNİN COĞRAFYASI, TARİHİ VE ARAŞTIRMA TARİHÇESİ	5
1.1. Hasankeyf ve Çevresinin Coğrafi Konumu.....	5
1.2. Hasankeyf ve Çevresinin Tarihi	6
1.3. Hasankeyf Bölgesi Araştırma Tarihçesi.....	11
II. BÖLÜM: TARİH BOYUNCA TURABDİN BÖLGESİ	13
2.1. Turabdin İsminin Ortaya Çıkışı.....	13
2.2. Turabdin Bölgesinin Coğrafi Sınırları	14
2.3. Geçmişten Günümüze Turabdin Tarihi.....	15
III. BÖLÜM: HASANKEYF VE ÇEVRESİNDE ÇOK AMAÇLI KULLANIM GÖRDÜĞÜ DÜŞÜNÜLEN BİR GRUP KAYA OYMA MEKÂN	19
3.1. Birden Fazla Kullanımı Olan Kaya Oyma Mekânlar.....	19
3.1.1. Bağlıca Köyü Kaya Oyma Mekân	19
3.1.2. Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Oyma Mekân.....	23
3.1.3. İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân	27
3.1.4. Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân	31
3.1.5. Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân	36
3.1.6. Saklı Köy Kaya Oyma Mekân	41
3.1.7. Şabık Kaya Oyma Mekân	45
3.1.8. Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân	49
3.1.9. Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân	53
3.2. Kaya Mezarlar	60
3.2.1. İncirli Köyü Kaya Mezar.....	60
3.2.2. Saklı Köy Kaya Mezar	63
3.2.3. Yolüstü Köyü Kaya Mezar	66
3.3. Kaya Kiliseler	68
3.3.1. Oymataş Köyü Kaya Kilisesi.....	68

SONUÇ	73
KAYNAKÇA	78
EKLER	80
ÖZ GEÇMİŞ.....	82

KISALTMALAR

Çev.	:Çeviren
Ed.	: Editör
Gps.	: Global Positioning System
km.	: Kilometre
m.	: Metre
M.S.	: Milattan sonra
M.Ö.	: Milattan önce
s.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Dünyanın yaratılışıyla birlikte sert ve acımasız doğa olayları karşısında korunma gereksinimi duyan insanlar, kaya sığınakları ve kaya oyma mekânları ile bu gereksinimi gidermeye çalışmış aynı zamanda ibadetlerini yerine getirebilmek ve ölülerini saklamak için bu mekânlardan yararlanmışlardır.

Yeryüzünde kayaç yapısının oyulmaya müsait olduğu yüzlerce bölgeden biri olan Turabdin Bölgesi ile bölgenin kuzey sınırını oluşturan Hasankeyf ve çevresinde farklı işlevlerde (yaşam alanı, mezar, ibadet mekânı) kullanıldığı ön görülen çok sayıda kaya oyma mekân bulunmaktadır. Söz konusu tez çalışmamızda, bu bölgede yüzlerce yıl öncesi yaşamış insanlar tarafından olduğu gibi yakın zamanda da çok amaçlı kullanım gördüğü düşünülen bir grup kaya oyma mekân, detaylı bir şekilde incelenerek ele alınmıştır.

Kayaç yapısı oyulmaya müsait olan Turabdin Bölgesi'nde, dolayısıyla Turabdin Bölgesi'nin kuzey sınırını oluşturan Hasankeyf ve çevresinde farklı işlevlerde kullanım görmüş, sayıları 6-7 binleri bulan kaya oyma mekânı bulunmaktadır. Söz konusu Turabdin bölgesine bakacak olursak Dara Antik Kent Nekropolü'nde çok sayıda kaya mezar ve kaya konut, Midyat'ın Gülgöze Mahallesi'nde Mor Barsavmo Kaya Kilisesi, Midyat'ın Barıştepe Mahallesi'nde Mor Barsavmo Kaya Manastırı, Artuklu ilçesinin Eski Kale Mahallesi'inde, Deyrulzafaran Manastırı'nın ise doğu ve kuzeyindeki kayalık alanda Mor Yusuf Sevması Kaya Manastırı, Mor Behnam Kaya Manastırı, Mor İzozoil Kaya Kilisesi gibi bölge sınırları içerisinde bulunan birçok yerde, farklı işlevlerde kullanım görmüş çok sayıda kaya oyma mekân örneği görmek mümkündür.

Yerleşik yaşamın başlaması ile insanoğlu doğadan, doğa olaylarından hayli etkilenmiş olmakla birlikte çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yine de onunla yakınlaşmıştır. Sürekli olarak yerleşime sahne olan Hasankeyf ve çevresinde yüzlerce kaya konut günümüze kadar gelebilmişken; yüzlercesi ise günümüzde yapımı tamamlanan Ilısu Barajı suları altında kalmıştır.

i. Amaç ve Kapsam

Hasankeyf, Turabdin Bölgesi'nin kuzey sınırını oluşturan önemli bir yerleşim yeridir. Bölgede farklı inançların yayılmasıyla birlikte çok sayıda anıtsal mimari ve farklı işlevlerde kullanım görmüş kaya oyma mekân (yaşam alanı, mezar, ibadet

mekânı) inşa edilmiştir. Kültürel miras açısından önemli bir yer teşkil eden bu kaya oyma mekânların birden fazla kullanım gördüğü ve zamanla kullanım amacından sapmış olup barınak, ahır, depo vb. olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bölgede gerçekleştirilen kazı ve restorasyon çalışmaları, anıtsal yapılara yönelik olup bir çok eser gün yüzüne çıkarılmıştır. 2019 yılında yapımı tamamlanan Ilısu Barajı ile sular altında kalabilecek, tespiti ve onarımı yapılan Zeynel Bey Türbesi, İmam Abdullah Türbesi, Süleyman Han Camisi'nin minaresi, Kızlar Camii, Artuklu Hamamı, Hasankeyf Kalesi Orta Kapısı ve El-Rızk Camii gibi mimari eserler, 2017-2018 tarihinde yeni yerleşim yerine taşınmıştır. Kültürel miras açısından önemli bir yere sahip olan birçok kaya oyma mekân ise kaderine terkedilip bilimsel çalışmalar konusunda ihmal edilmiştir.

Bu çalışmada, çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve her medeniyetin kendine özgü kültür izleri bıraktığı Hasankeyf ve çevresinde büyük bir çoğunluğu günümüzde Ilısu Barajı suları altında kalan çok amaçlı olarak kullanıldığı düşünülen kaya oyma mekânları hakkında şimdiye kadar yapılmış çalışmaların daha geniş ve ayrıntılı olarak yapılması amaçlanmaktadır. Bunun dışında daha önce herhangi bir tez çalışmasına konu olmayan bu kaya oyma mekânları, yapılan Ilısu Barajı ile tamamen sular altında kalmadan ve yok olmadan önce gerekli belgelerle (resim, çizim, gps vb.) kayıt altına alıp gereken metotlarla bilim dünyasına kazandırmak amaçlanmaktadır. Bunun dışında bölgede ilk defa yapılacak olan bu çalışmanın benzer çalışmalara da soluk vermesi hedeflendi.

ii. Tezin önemi

Hasankeyf, Kuzey Mezopotamya'yı Anadolu'ya bağlayan önemli ticaret yollarının geçtiği güzergahta bulunmaktadır. Zengin bir geçmişe sahip olan Hasankeyf ve çevresi, farklı dinlere ve kültürlere ait pek çok kültürel miras ögesini içinde barındırmaktadır.

Tez çalışmamız, "Hasankeyf ve Çevresinde Çok Amaçlı Kullanım Gördüğü Düşünülen Bir Grup Kaya Oyma Mekân"ı kapsamaktadır. Öncesinde yapılmış olan sınırlı incelemeler referans alınmakla birlikte, daha kapsamlı ve düzenli bir yol izlenerek ilerde yapılacak çalışmalara örnek olması ön görülmektedir. İncelediğimiz ve farklı işlevlerde kullanım gördüğü düşünülen kaya oyma mekânlarının mimari çizimleri,

plan tipleri, mimari ve genel özelliklerine ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Bu tez, daha önce yapılmış çalışmalara göre daha detaylandırılmış olmasından ve mekânların birçoğunun günümüzde sular altında kalmasından dolayı ayrı bir önem taşımaktadır.

iii. Materyal- yöntem

“Hasankeyf ve Çevresinde Çok Amaçlı Kullanım Gördüğü Düşünülen Bir Grup Kaya Oyma Mekân” adlı yüksek lisans tez çalışmasına başlamadan önce, çeşitli kütüphanelerde konu ile ilgili alan yazın taraması yapılmış; tez, kitap, makale vb. kaynaklar, danışmanımın yönlendirmeleriyle eş zamanlı bir şekilde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu konuda, “Batman İli Kültür Envanteri Projesi”nin yanı sıra Ilısu Barajı araştırmaları kapsamında bölgede yapılan birçok jeomorfoloji çalışmalarının bilimsel danışmanı olup bölgenin tarihi portföyüne son derece hâkim olan Prof. Dr. Gülriz KOZBE’den tarihi vesika niteliğinde yazılı ve görsel materyaller temin edilmiştir. Batman İli Kültür Envanteri Projesi’nde Ekip Üyesi (Sanat Tarihçisi) olarak çalıştığım ve tez çalışmasına konu olan kaya oyma mekânlarını daha önce yerinde bizzat inceleyip çizimlerini yapmış olmamdan dolayı mekânlar bir daha sahada incelenmemiştir. Bu çalışmalar sonucunda elde edilen veriler ile tezin yazım aşamasına geçilmiştir.

Üç bölümden oluşan tezin amaç, önem ve yöntemi “Giriş” adı altında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Tezin birinci bölümünde, “Hasankeyf ve Çevresinin Coğrafyası, Tarihi ve Araştırma Tarihçesi” başlığı adı altında Hasankeyf’in kayaç yapısının da ele alındığı coğrafi özelliklerine, tarihine ve araştırma tarihçesine yer verilmiştir. “Tarih Boyunca Turabdin Bölgesi“ başlığını taşıyan ikinci bölümde, teze dahil edilen ve Hasankeyf’de yer alan kaya oyma mekânlar, Turabdin Bölgesi adlı coğrafi bölgenin sınırları içinde kalması nedeniyle Turabdin’in konumu, isminin kökeni, tarihi ve genel özelliklerine de değinilmiştir. Tez çalışmasının “Hasankeyf ve Çevresinde Çok Amaçlı Kullanım Gördüğü Düşünülen Bir Grup Kaya Oyma Mekân” başlıklı temel bölümü olan üçüncü bölümde, teze dahil edilmiş 13 adet kaya oyma mekân ele alınmış; bulunduğu yer, genel özellikler, plan tipi ve mimari özellikleri, süsleme ile kullanım başlıkları çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Tezin son bölümü olan “Sonuç” kısmında, yapmış olduğumuz çalışmalar doğrultusunda elde edilen veriler değerlendirilerek; kaya oyma mekânların kullanım

amaçları tanımlanmıştır. Sonuç Bölümü sonrasında ise Kaynakça, Ekler ve Özgeçmiş'e yer verilmiştir.

I. BÖLÜM: HASANKEYF VE ÇEVRESİNİN COĞRAFYASI, TARİHİ VE ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

1.1. Hasankeyf ve Çevresinin Coğrafi Konumu

Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde bulunan Batman ilinin altı ilçesinden biri olan Hasankeyf, önceki yıllarda Mardin iline bağlı idi. 1990 yılında Batman'a bağlanmıştır. Dicle Nehri kıyısında bulunan ilçe, Batman il merkezine yaklaşık 36 km uzaklıktadır. Ortalama 480-500m rakıma sahip olan Hasankeyf'in, kuzeyinde Batman Merkez ve Beşiri ilçeleri, doğuda Siirt, güney ve batısında ise Gercüş ilçesi bulunmaktadır (Yıldırım Ergin, 2006, s.1).

İnsanoğlu var olduğu tarihten günümüze kadar geçen süre zarfında, doğada sürekli olarak barınma ve korunma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyaçları belirleyen temel dinamiklerin başında coğrafi koşullar ve iklim gelmektedir. İnsanlar zamanla doğada bulunan malzeme ile kendine has bir mimari örnek oluşturarak farklı konut tipleri ve dini ibadet mekânları elde etmiştir (Karadoğan, 2017, s.57).

Anadolu'nun genç tektonik kıvrımlar kuşağında, Raman antiklinalinin güneyinde bulunan Hasankeyf ve yakın çevresinin kayaç yapısı, Hoya Formasyonu (Midyat Kalkeri) olarak bilinmektedir. (Sinanoğlu vd, 2017, s.36).

Harita 1.1: Çalışma alanı

Yapısı gereği kolay eriyebilen ve işlenebilen bu kayaç yapısının dayanıklı olmayan kütleleri, dışardan aşındırmalara karşı kalış ya da kalsit olarak bilenen koruyucu bir kabuk örtüsü ile kaplıdır (Yıldırım Ergin, 2006, s.8, Sinanoğlu vd, 2017, s.43). Bu kayaç, birçok arkeolojik ve kültürel ögenin ortaya çıkması ile elverişli koşullar oluşturması açısından son derece önemlidir.

Raman ve Gercüş antiklinalleri arasındaki dar vadilerden geçen Dicle Nehri, akışını sürdürdüğü yerlerde birçok akarsu aşındırma ve biriktirme şekilleri oluşturmuştur. Bu şekiller ile beraber dik ve sarp yamaçlar da meydana getirmiştir. Sahayı kontrol eden bir diğer morfojenetik olay ise karstik süreçlerdir. Oyulmaya ve işlemeye elverişli olan bir kayaç yapısının bulunduğu Hasankeyf ve çevresi geçmişten günümüze kadar birçok uygarlığın iştahını kabartmıştır. Burada egemenlik kuran uygarlıklara ait kayaya oyulmuş mekânlar, sığınaklar, ibadet mekânları ve mezarların bir çoğu sular altında kalırken günümüze kadar gelebilmiş çok sayıda Kaya oyma mekân da bulunmaktadır (**Resim 1**). (Karadoğan, 2017, s.57).

Resim 1.2: Hasnakeyf Kalesi

1.2. Hasankeyf ve Çevresinin Tarihi

Hasankeyf adının kökeni ve anlamı hakkında çeşitli medeniyetler tarafından “Kaya Kale” veya “Taş Kale” anlamına gelen Cephennia, Cepha, Asancheş, Hısnı Kefa,

Hısn-u Keyfa, Hesnâ d-kêpha gibi isimler kullanılmıştır. 16. yy'dan sonra Osmanlı kaynaklarında Hasankeyf olarak geçmektedir (Yurttaş, 1991, s.6).

Bereketin sembolü olan Dicle Nehri'nin hafif kıvrımlar oluşturarak kuzeye doğru Raman Dağına ve güneye doğru yönelip geçtiği noktalarda binlerce yıllık kalker kayalarını oyarak doğal yollardan şekillendirdiği derin kanyonlar ve binlerce mağara ile insanlara sığınmak için tarih öncesi dönemlerden beri cazip gelmiştir (Arık, 2003, s.13).

Hasankeyf ve çevresindeki vadilerde bulunan resimli kaya sığınakları, en erken tarihli kültür varlıkları olarak kayıtlara geçmektedir. Bu kültür varlıkları insanların yerleşik hayata geçmemiş ve tarım ile uğraşmadıkları dönemin ilk sanat eserlerini bıraktığı Üst Paleolitik Dönem'de (MÖ.40.000- 12.000) yapılmıştır (Kozbe, 2017, s.xii). Hasankeyf ve çevresindeki vadilerde bulunan resimli kaya sığınakları bölgeyi her ne kadar eski çağlara götürse de şehrin kimler tarafından ne zaman kurulduğu net bir şekilde bilinmemektedir (Uluçam, 2009, s.425).

Hasankeyf ilçesi sınırları içinde yer alan Hasankeyf Höyük'te yapılan kazı çalışmaları sırasında Çanak Çömleksiz Neolitik, Demir Çağ ve Hellenistik Çağ'a ait arkeolojik buluntular tespit edilmiştir. Tarihi günümüzden yaklaşık olarak 11.500 yıl önceye dayanan höyük, Yukarı Dicle Havzası'nın ilk yerleşim yerlerinden birisidir (Kozbe, 2017, s.xiii).

Çeşitli kaynaklarda Asurca "Cephennia" veya "Castrum Cehpa" (Kaya Kalesi) olarak bazı yer adlarının geçmesi ve bu bölgelerin günümüzde Hasankeyf olabileceği varsayılmıştır. Asur dilinin egemen olduğu son dönemlerini (Yeni Asur Dönemini) baz alırsak Asurların en az M.Ö. 7. yy'da burada yaşayan insanları etkilemiş olabileceği düşünülür. Ancak bu iddia ve varsayımlar henüz belgelenemediğinden Hasankeyf'in durumu varsayımlardan öteye gidemez (Arık, 2003, s.13).

Kültüründe kayaları kutsal bir yer olarak gören, kayalara oyulmuş mezar geleneği bulunan Urartuluların, Hasankeyf'in yer aldığı bölgeye uzun süre egemen olduğu varsayılmaktadır. Kayaları ve kaya mezarları göz önünde bulundurarak kalenin güney tarafında bulunan kayaya oyulmuş mezarlar ve ucunda kurban çukurunu andıran izlerin olması Hasankeyf'in Demir Çağları'nı işaret etmektedir. Bölge daha sonra, İskitler, Medler, Kimmerler, ve Persler'in egemenliğine girmiştir. Bunların dışında Hasankeyf ile ilgili herhangi bir kayıt olmasa bile Büyük İskender ve Seleukosların buraları kendi egemenliği altına aldığı bilinmektedir (Arık, 2003, s.14). İskit, Med,

Kimmerler ve Pers egemenliğinden sonra Büyük İskender'in hâkimiyetinde geçen bölge M.Ö. 140 yılından itibaren Part hâkimiyeti altına girer. Doğu Romalılar ile Partlar arasında sürekli el değiştiren bölge, M.Ö 69 yılında Roma egemenliğine girdi. Bu iki devletin arasındaki sürekli çatışma ortamı Sasani kralı Ardeşi'nin Partları yıkıp yerine Sasani Devleti'ni kurduğu M.S 226'ya dek devam etmiştir. Doğuda bu değişimler yaşanırken batıda Roma Devleti ikiye ayrılmış; Roma devlet tarzını, Grek kültürünü ve Hristiyan inancını bünyesinde barındıran yeni bir imparatorluk olan Bizans İmparatorluğu (Doğu Roma İmparatorluğu) doğmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun ilk işi devletin doğu sınırlarını sürekli tehdit eden Sasani Devleti'ne karşı mücadele etmek olmuştur (Minyat, 2008, s.21-22, Ostrogorsky, 2011, s.25).

Bizans ve Sasani mücadelesine sahne olan Hasankeyf'in de içinde bulunduğu bölgede çatışmalar yaşanmış, II. Konstantinos (337-361) zamanında çatışmalar daha da şiddetlenmiş ve bu iki devlet defalarca savaşımlardır (Kaçar, 2006, s.133). Sasanilerin yoğun saldırılarına karşı çıkmak ve Sasani gücünü kırmak için II. Konstantinos, Amid'in etrafını surlarla çevirmiş ve burayı Mezopotamya Eyaleti'nin merkezi yapmıştır. Bununla yetinmeyip bölgenin önemli noktalarını koruyabilmek için kaleler inşa etmiştir. Bu kalelerden birisi de Erzene Bölgesi'nin merkezi konumunda olan Hasankeyf Kalesi (Cepha)dir. Stratejik öneme sahip olan Hasankeyf'te kalenin inşa edilmesiyle bölge daha da önem kazanmış ve bu iki devlet için bölge vazgeçilmez bir duruma geliyor (Minyat, 2008, 18).

Savunmaya elverişli ve yüksek bir tepede bulunan kaleye geçiş sağlayan giriş kapısından büyük saraya kadar düzgün kesme taşlar ile inşa edilen yapılar, günümüze kadar ulaşabilmiştir (Uluçam, 2009, s.427). M.S. 5. yy'da doğunun bağımsız en eski kilisesi Hasankeyf'te inşa edilmiştir. Süryani cemaati ilerleyen zamanlarda bu temel üzerine gelişmiştir. Hasankeyf, 451 yılında bir araya gelen (Khalkedon) Kadıköy Konsili'nde Süryani Piskoposluğu'nu temsil etmiştir. Hasankeyf'te yaşamış olan Süryanilerin göze çarpan belirgin bir mimarisi günümüze ulaşmamıştır. Hasankeyf'in merkezinde ismi bilinmeyen ve hakkında kesin bilgilerin olmadığı kilise dışında, Karaköy'de bulunan Deriki Kilisesi, Süryani sanatının kimliğini oluşturan ayakta kalmış mimari eserlerden biridir (Arık, 2003, s.14, Uluçam, 2009 s.428).

Arabistan'da ortaya çıkan İslamiyet kısa süre içerisinde hızlı bir şekilde yayılım göstermiştir. Müslüman orduları Sasani devletini yenip Irak, Suriye ve Kuzey Mezopotamya'yı işgal ederler. Dört Halife Dönemi'nde (632-661) kesin bilgilere

ulaşamadığımız Hasankeyf, 639 yılında Hz. Ömer komutasındaki İslam ordusunun hâkimiyeti altına girmektedir. Bu dönemde bölgeye gelen Araplar şehir, kasaba ve kalelere yerleşerek daha hızlı bir şekilde yayılmışlardır (Kozbe, 2017, s.xix). Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan Kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin de topraklarının bir kısmını içene alan bölgeye El-Cezire Bölgesi denilmektedir. Cizre'nin doğu ve güneydoğusu, Diyarı Rebia Bölgesi olarak adlandırılırken; Musul, Cizre, Nusaybin ve Mardin'den oluşan bu bölgenin kuzey ve batısında kalan El-Cezire Bölgesi'ne ise Diyar-ı Bekr denilmektedir. Adı geçen bölge, Hasankeyf, Siirt, Diyarbakır, Urfa ve Harran çevresini kapsamaktadır (Arık, 2003, s.14-15). Hasankeyf'in de içinde bulunduğu El-Cezire Bölgesi'ni Emeviler tarafından merkezden atanan valiler yönetmiştir (Arık, 2003, s.15, Minyat, 2008, s.30)

Hasankeyf 8. yy'ın son çeyreğinde Abbasiler, 10. yy'da Hamdaniler, 11. yy'da ise Mervaniler tarafından egemenlik altına alınmıştır (Çeken, 2005, s.470). Bölgeye keşif amaçlı olarak gelen Selçuklular, 1071 Malazgirt Savaşı'nın zaferinden sonra düzenli bir şekilde Anadolu'nun fethine başlamışlardır. Selçuklular, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin fethine başladığında bölgedeki en büyük güç olan Mervaniler bulunmaktaydı. Selçuklular, Mervanilerin şehir ve topraklarını yavaş yavaş ele geçirmiş ve 1090'lı yıllarda bu devlet yıkılmıştır (Arık, 2003, s.15). 11. yy'da Selçuklu Sultanı Berkıyark'un izni ile Selçuklulara bağlı olan Artuklular, bölgeyi fethetmek istemiştir. Bilindiği gibi Selçuklularda merkeze bağlı komutanlar fethettiği bölgelerde özerk beylikler kuruyorlardı. Nitekim Artuklular bölgeyi fethetmiş ve böylece Artukluların Hasankeyf kolu bu bölgeye egemen olmuştur. Hasakeyf, 1183 yılına kadar Artuklulara başkentlik yapmış bir yerleşimdir (Arık, 2003, 15, Çeken, 2005, s.471). 11. yy'ın başından 1238 yılına kadar Hasankeyf'te çok önemli bayındırlık çalışmaları yapan Artuklular, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak altın çağını yaşatmış olup günümüze cami, han, hamam, medrese ve köprü gibi birçok mimari eser bırakmıştır.

12. yy'ın sonlarında Mısır ve Suriye'yi hâkimiyeti altına alan Necmeddin Eyyub, Eyyubi Devleti'ni kurmuştur. Zengi Devleti'nde komutanlık yapan Selahattin Eyyubi daha sonra bağımsızlığını ilan edip tarih sahnesine çıkmıştır. Mısır ve Suriye'yi hâkimiyeti altına alan Selahattin Eyyubi, Haçlılara karşı kazandığı Hıttin (1187) zaferinden sonra İslam dünyasında ün yapıp iyice tanınmaya başlamıştır. Eyyubi Hanedan beylerinin Artuklu topraklarına göz dikmesi sonucunda 1231'de Diyarbakır, 1232'de ise Hasankeyf fethedilerek bölgede Eyyubi hâkimiyeti başlar (Çeken, 2005,

s.471). Eyyubiler, Hasankeyf'te bayındırlık hareketlerine yoğunluk verip; şehri adeta baştan inşa etmeye çalışmıştır. Günümüze El-Rızk Camii, Kızlar Camii, Sultan Süleyman Külliyesi gibi birçok mimari eser bırakan Eyyubiler, var olan mimari eserleri de onarıp kullanmıştır (Nasıroğlu, 2010, s.20). 1260 yılında Anadolu'da baş gösteren Moğol istilasından Hasankeyf de nasibini almıştır. Moğol istilası ile Hasankeyf'te egemenliği zayıflayan Eyyubiler, Moğol hâkimiyeti altında şehri yönetmiştir. Yoğun bir yağma ve tahribata maruz kalan Hasankeyf, Artuklu ve Eyyubi dönemindeki ihtişamını kaybetmiştir (Kozbe, 2017, s.xx).

Hasankeyf, Akkoyunlular'ın hâkimiyetine kadar, Karakoyunlular, Mardin Beyleri ve Eyyubiler arasında sıkı sık el değiştirmiştir. 14. yy'ın ilk çeyreğinde Hasankeyf, Eyyübi egemenliğinde Karakoyunlu Hanedanlığı'na bağlı kalmıştır (Yurttaş, 1991, s.205). 15. yy'ın ortalarında (1461-1482) Anadolu'da baş gösteren Akkoyunlular, Hasankeyf'in göç yolları üzerinde olması ve Eyyubilerin zayıflığını fırsat bilip Hasankeyf'i fethetti. Hasankeyf'te yaklaşık 21 yıl egemenlik süren Akkoyunlular, Uzun Hasan'ın ölmesi ile taht mücadelesi başlamıştır. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Osmanlı ile yapılan savaş sonunda oğlunu kaybetmiş ve onun için bugün Hasankeyf'in sembolü olarak da bilinen Zeynel Bey Türbesi'ni inşa etmiştir. Akkoyunluların kendi içinde yaşadığı iç karışıklılığı fırsat bilen Eyyubiler, şehri tekrar ele geçirirler (Kozbe, 2017, s.xxi); Minyat, 2008, s.140-141). 1501'de Safevi egemenliğine giren Hasankeyf, I. Selim'in doğuya yaptığı ve zaferle sonuçlanan sefer ile Akkoyunlu gücünü kırmış ve bölgeden çıkarmıştır. Böylece Hasankeyf'in yönetimi, 1515 yılında Osmanlı Devleti'nin eline geçmektedir (Nasıroğlu, 2010, s.20, Çeken, 2005, s.471). Hasankeyf Osmanlı Dönemi'nde Diyarbakır Beylerbeyi'ne bağlı kaza; sonradan ise sancak merkezi olup bu şekilde gelişme göstermiştir. 1526 yılında 14 mahalleden oluşan Hasankeyf, önemli bir merkezi teşkil etmekteydi (Oğuzoğlu, 1997, s.366).

17. yy'da ticaret ve göç yollarının değişmesi, Osmanlı- İran savaşları gibi olaylar Hasankeyf'in idari özelliğini, iktisadi ve ticari yapısının kaybolmasına neden olmuştur (Yıldırım Ergin, 2006, s.44). Bu dönemde Hasankeyf adeta Osmanlı İmparatorluğu'na paralel olarak gerilemiş ve bütün önemini kaybetmiştir (Zengin, 2001, s.100).

Hasankeyf, Cumhuriyet Dönemi'nde 1926 yılında Mardin'in ilçesi olan Gercüş'ün nahiyesi durumundaydı. Halk bu dönemlerde Yukarı Şehir'de mağaralarda yaşamakta olup Aşağı Şehir'de ise çarşı özelliği gösteren dükkânlar ve şehrin eski

harabeleri bulunmaktaydı. 1964'te Batman-Mardin karayolu için günümüzde yapımı tamamlanan Ilısu Barajı ile sular altında kalan modern köprü inşa edilmiştir. Bu dönemde kara yolunun eski şehir harabelerinin üzerinden geçmesi ve Yukarı Şehir'de yaşayan halkın Aşağı Şehir'de bu harabelerin üzerine konut inşa etmesiyle Hasankeyf'in Ortaçağ karakteri değişmiştir.

Hasankeyf 1970'li yıllarda Ilısu Barajı Projesi ile gündeme gelmiş, 1980'lerde ise 1. Derecede Korunması Gereken Sit Alanı olarak ilan edilmiştir. Eski parlak yaşantısını kaybeden Hasankeyf günümüze kadar ulaşan mimarisi ile görkemli şehir dokusunu koruma konusunda direnmiş Ilısu Barajı ile şehrin mimari eserlerle kuzeye taşınması ile Hasankeyf o ihtişamlı ve görkemli dokusunu kaybetmiştir (Çeken, 2005, s.472-473).

1.3. Hasankeyf Bölgesi Araştırma Tarihçesi

Kültür tarihi açısından zengin bir geçmişe sahip olan Hasankeyf ilk olarak 1980 yılında Ilısu Barajı ile gündeme gelmiştir. 1981 yılında I. derece sit alanı ilan edilen 1986 yılında Mardin Müze Müdürlüğü bünyesindeki Hasankeyf kazı çalışmaları, Prof. Dr. M. Oluş ARIK tarafından yürütölmeye başlanmıştır. Söz konusu kazılar, 1991 yılında GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın mali desteğiyle Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi kapsamında genişletilmiştir (Uluçam, 2009, s.15).

2001 ile 2003 yılları arasında, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Dr. Mimar Peter SCHNEIDER tarafından El-Rızk Camii kazıları gerçekleştirilmiştir (Uluçam, 2009, s.15).

2004 yılında Bakanlar Kurulu ruhsatı ile Hasankeyf kazı çalışmaları başkanlığına Prof. Dr. Abdöselam ULUÇAM getirilmiştir (Ayhan, 2011, s.40). 2017 yılına kadar gerçekleştirilen kazılarda, sular altında kalacak olan Hasankeyf'teki anıtsal mimari yapıların tespiti ve korumasına yönelik çok sayıda çalışma yürütölmüştür. 2009-2019 yılları arasında ise Prof. Dr. Yutaka MİYAKE tarafından Hasankeyf Höyük kazılmış ve çalışmalar sırasında Çanak Çömleksiz Neolitik, Demir Çağ ve Helenistik Çağ'a ait buluntular açığa çıkarılmıştır (Miyake, 2013, s.47).

Batman Müzesi Müdürlüğü'nün başkanlığı altında ve Prof. Dr. Gülriz KOZBE'nin bilimsel danışmanlığı ile Prof. Dr. Sabri KARADOĞAN'IN alan

sorumluluğu altında, İlisu Barajı alışmaları çerçevesinde, 2014-2015 yılları arasında gerçekleştirilen “Batman /Raman-Gerçüş ve Kıra dağı-Garzan Kendalan Antiklinalleri Arasındaki Dicle Nehri ve Garzan Vadisi evresinin Jeomorfolojisi” adlı proje ile bölgenin kayaç yapısı ve jeolojik-jeomorfolojik unsurlarının yanı sıra bölgenin kültürel jeolojik mirası da ele alınarak belgelenmiştir. Prof. Dr. Gülriz KOZBE’nin 2016 yılında gerçekleştirdiği “Hasankeyf İlçesi Kültür Envanteri Projesi” ve 2016-2017 yılları arasında gerçekleştirilen Batman İli Kültür Envanteri Projeleri ile Hasankeyf ve çevresinde, yapımı tamamlandığında sular altında kalması beklenen ve kalmayacak olan tüm anıtsal ve arkeolojik varlıkların belgelenmesi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen proje kapsamında çok sayıda anıtsal mimari, farklı işlevlerde kullanım görmüş kaya oyma mekânları (kaya konut, dini ibadet mekânı, han, kaya mezar vb) tespit edilmiştir.

2019 yılında yapımı tamamlanan İlisu Barajı ile sular altında kalabilecek, tespiti ve onarımı yapılan 7 adet mimari yapı, 2017-2018 tarihinde yeni yerleşim yerine taşınmıştır.

II. BÖLÜM: TARİH BOYUNCA TURABDİN BÖLGESİ

2.1. Turabdin İsminin Ortaya Çıkışı

Hıristiyanlık dininin örgütlenmeye başladığı önemli yerlerden biri olan Turabdin Bölgesi, Midyat merkez olmak üzere Midyat ve çevresindeki dağlık bölgeye verilen isimdir. Turabdin Bölgesi, Süryanilere ait olan kiliseleri de içine alan bir metropolitlik merkezdir. Bunların dışında Turabdin Bölgesi'nde çok sayıda kaya oyma manastır, kaya oyma kilise ile birlikte kaya oyma mekanlarda dikkat çekmektedir. Bu özelliği, bölgenin önemini daha da artırmıştır. Günümüzde hâlâ yaygın bir şekilde kullanılan Turabdin isminin birden fazla anlamı olup çeşitli medeniyetler tarafından birbirinden farklı şekilde adlandırılıp etimolojik açıdan Turabdin adının nereden geldiğine dair farklı görüşler mevcuttur.

İlk olarak Roma kaynaklarında, Turabdin isminin doğuda yaşamış eski medeniyetlerin literatüründe “Hizmetkârlar Dağı” olarak geçtiği belirtilmiştir. Hizmetkârlar Dağı isminin, 4. yy'dan itibaren kurulmuş olan manastırlarda yaşamını sürdüren keşişler tarafından kullanıldığı, daha sonra Hıristiyanlarca Tanrı Hizmetkârları Dağı'na dönüştüğü iddia edilmektedir (Hollerweger, 1999, s.18).

Diğer bir görüşe göre, Turabdin isminin Süryanicede turo ve abdin olmak üzere iki kelimeden meydana geldiği şeklindedir. Buna göre turo kelimesinin kısaltılmışı olan tur, dağ anlamına, abdin kelimesi ise esir, kul, köle anlamına gelmektedir. Böylece, Turabdin isminin Roma kaynaklarına benzer şekilde “Köleler Dağı” anlamına geldiği görüşü ileri sürülmüştür. Horiepiskopos Gabriel Akyüz, Turabdin Bölgesi'ne Köleler Dağı denmesini Aziz Yuhanna'nın hayatından derlediği hikâye ile şöyle anlatmaktadır:

“Persler bölgeyi işgal ettiklerinde Romalıları Dara, Nusaybin ve civar yerlerden kovdular. Turabdin Bölgesi Hıristiyanlarının bir kısmı Romalılarla beraber Fırat'ın batı kesiminde Rumanıye denilen bir şehirde barındılar. Bir süre sonra, İmparator Jüstinyen döneminde Romalılar Perslerden intikamlarını alarak Asur, Nineveh, Beth-Nuhadre, Beth-Garmay, Beth-Sluğ gibi yerleri istila ederek, oranın putperest insanlarından büyük bir bölümünü esir aldılar. Onları İzlo, Arzun, Savur Kalesi ve Mardin Dağları arasına yerleştirdiler” (Akyüz, 1998, s.25-26). Buradan hareket edilip

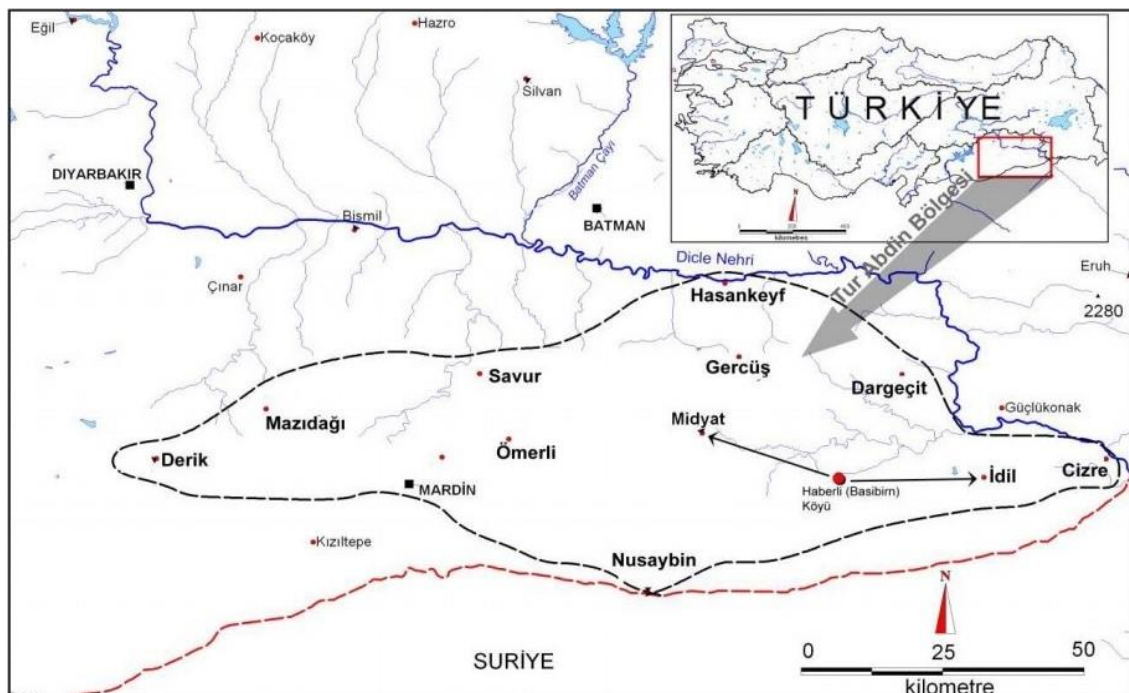
bölgeye yerleştirilen putperestlerden yola çıkarak Köleler Dağı isminin türetildiği söylenebilir.

Konu hakkında bir diğer görüş de, Andrew Palmer tarafından ortaya atılmıştır. Palmer’e göre, Turabdin kelimesinin orijinalinin Turo Da Adobe olup bu da “manastır hayatı” anlamına gelmektedir (Palmer, 1990, s.28).

Nezîre Cibo'nun belirttiği dördüncü görüş, bölge isminin Çiyayên Hevêriya ve Tur-ul Abdin olmak üzere iki şekilde olduğu yönündedir. Tur-ul Abdin, Süryani halkını, Çiyayên Hevêriya (Heverya Dağı) bölgede yaşayan Kürtleri ve Heverka bileşenini temsil eder. Bu iki ismin Roma, Bizans ve Eyyubi dönemlerinde de kullanıldığını dile getirir (Cibo, 2013, s.14). Turabdin ismi günümüzde daha çok Süryaniler tarafından kullanılsa da yerli halk bölgeyi Tor, bölgede yaşayanları ise Tori olarak adlandırmaktadır.

2.2. Turabdin Bölgesinin Coğrafi Sınırları

Merkezi Midyat ve çevresi olan Turabdin Bölgesi, kimi araştırmacılar tarafından coğrafi olarak sınırlarını oluşturmanın çok zor olduğu ve kesin olmamakla beraber yaklaşık olarak aşağıdaki gibi olduğu belirtilmiştir (**Harita 2**).

Harita 2.1: Turabdin Bölgesi'nin coğrafi sınırları

Mardin'in bu sınırlar içinde olup olmadığı tartışma konusu iken Andrew Palmer, Mardin'in bu sınırların içine dahil edilmemesi gerektiğini savunur (Palmer, 1990, s.xxii). Gertrude Bell ise bölgeyi, Amida (Diyarbakır), Edessa (Şanlıurfa) ve Nisibis'in (Nusaybin) oluşturduğu üçgenin doğusunda kalan bir yer olarak adlandırmıştır. Böylece günümüz yerleşim yerleri baz alındığında kuzeyde Dicle Nehri (Hasankeyf), güneyde Nusaybin, doğuda Cizre ve batıda Mardin'i de içine alan dağlık bölgenin Turabdin'in sınırlarını oluşturduğu belirtilmektedir. Horiepiskopos Gabriel Akyüz ise Turabdin Bölgesi'nin kuzey ve doğu sınırını Dicle Nehri'nin, güney ve batı sınırının ise dağlarla çevrili olduğunu dile getirip Mardin'i de bu sınırların içerisine dâhil etmektedir (Akyüz, 1998. s.26). Şunu da belirtmekte yarar var ki, Turabdin Bölgesi'nin kuzey sınırını oluşturan Hasankeyf'in kuzeyinde bulunan Beşiri ilçesine bağlı bazı köylerde Süryani kiliselerine rastlanması bölge sınırlarının daha geniş olabileceğini akla getirir.

2.3. Geçmişten Günümüze Turabdin Tarihi

Tarihin karanlık çağlarından bu yana barınma ve iskân yeri olarak kullanılan Turabdin Bölgesi'nin kuzey sınırını oluşturan Hasankeyf ve yine bölgenin sınırları içinde bulunan Gercüş'teki vadilerde tespit edilen resimli kaya sığınakları bölgenin en erken tarihli kültür varlıkları olup; Turabdin Bölgesi'nin tarihini Üst Paleolitik Dönem'e (M.Ö.40.000- 12.000) kadar götürebilmektedir (Kozbe, 2017, s.xii).

Turabdin Bölgesi ile ilgili ilk yazılı kaynaklar, Mezopotamya'daki Orta Asur Dönemi kayıtları olup bu yazılı belgeler, M.Ö. 13. yy'a kadar uzanmaktadır. Daha sonra Yeni Asur kralı II. Asurnasirpal (M.Ö. 883-859) döneminde, bölge hâkimiyet altına alınır. Asurnasirpal, Asur belgelerinde Turabdin Bölgesi'nde bulunan Matiate (Midyat) ve köylerini 2800 savaşçı ile ele geçirdiğinden söz etmektedir. Bunların dışında Turabdin'de koyun, sığır, şarap, bronzdan savaş aletleri, çanak-çömlekler aldığını onları haraç ve ağır vergilere bağladığını belirtiyor (Palmer, 1990, s.1, Hollerweger, 1999, s.21-25).

Mezopotamya bölgesinde, M.Ö. 4. binyılın ilk yarısında, Sümer krallıkları bulunmaktaydı. Mezopotamya'nın kuzeyinde bulunan Turabdin Bölgesi'nde ise ilk olarak M.Ö. 3000'lerde Hurri halkları, daha sonra M.Ö. 2. binyılın ortalarından M.Ö. 13.yy'a dek Mittani Devleti varlık göstermekteydi (Keser, 2012, s.12).

“Kırık obelisk” denilen yazıtta Kaşiyari Dağı’nın (Turabdin) eteklerinden kuzeyde Dicle Nehri’ne, güneyde ise Habur vadisine kadar yayıldıkları söylenen Aramiler ilk olarak M.Ö. 12. yy’da anılmaya başlanmıştır. Göçebe kabileler halinde yaşayan aramiler birbiri ile akraba olan gruplardan oluşmaktadır. Uzun zaman dilimini kapsayan göçler sonucunda ilkin Kuzey Suriye’ye, Mezopotamya’nın tümüne, Doğu Akdeniz kıyılarına ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne kadar yayılmışlardır.

M.Ö. 11. ve 8. yy’ları arasında birbirinden kopuk birden fazla küçük devletler kuran Aramiler, Orta Asur Krallığı’nın zayıfladığı döneminde I. Tiglat-pilaser (M.Ö. 1114-1076) tarafından Fırat Nehri 28 kez geçilerek Arami göçleri durdurulmaya çalışılmış fakat; başarılı olunamamıştır. Gerçekleştirdikleri göçler ile Asur kentlerini istila etmeye çalışan Aramiler, Yeni Asur Dönemi’nde uygulanan taktikler ile yeni kurulmak istenen şehirlerde askeri güç, tarım için insan gücü gibi bağlamlarda yararlanılmıştır. Böylece Aramiler küçük gruplar halinde göç ettikleri yerlerde ve nakil ettirildikleri Asur kentlerinde, Asur halkları ile kaynaşmış ve Asur ülkesinin Aramileşmesine zemin hazırlamıştır. Asur kendi merkezine yakın olan, Aramilerin kurduğu kent devletlerine III. Şalmaneser M.Ö. 856 yılında üstünlüğünü kabul ettirmiş ve topraklarını Asur eyalet sisteminin içine almıştır (Köroğlu, 2006, s.144-148).

Pers Kralı Kyros’un bölgeyi M.Ö. 539 yılında egemenliği altına alıp Büyük İskender’in fethine kadar Persler bölgede hüküm sürmüşlerdir. Büyük İskender’in M.Ö. 323’de ölmesi ile Makedon hâkimiyeti zayıflamış ve bölge Seleukos Krallığı’nın eline geçmiştir. Makedonya Krallığı’nın parçalanmasıyla ortaya çıkan dört krallıktan biri olan Seleukoslar, M.Ö. 129 yılına kadar bölgeyi egemenliği altında tutmuş daha sonra bölge, Abgar beylerinin egemenliğine girer ve M.Ö. 197 yılında bölge, Romalılar’ın eline geçmesine kadar bu hakimiyet devam eder (Küçük, 2008, s.33,34). Roma Dönemi’nde bölgede yaşayan halkın geneli Hristiyanlık dinine mensup olup, sık sık Roma baskıları ve katliamları ile karşılaşmıştır. Roma Dönemi’nde sürekli Sasaniler ile sürtüşmelere sahne olan Turabdin Bölgesi, bu iki devlet arasında sürekli el değiştirmiştir.

Roma’nın 395’de ikiye bölünmesiyle Bizans (Doğu Roma) bölgeye hâkim olur. Bizans hâkimiyeti ve Hristiyanlık dininin kabul edilmesi, bölgede yaşayan halkı baskının kalkması ve ibadetlerini yerine getirme konusunda umutlandırmıştır. Bizans’ın bölgeyi elde tutabilmesi için yaptığı ilk iş, bölgenin sınırlarını Sasanilere karşı korumak için kaleler inşa etmek oldu. Pers-Roma, Sasani-Bizans dönemlerinde yapılan sürekli

savaşlar, bölgede yaşayan halkın huzurunu bozmuştur. İslamiyet'in Arabistan'da 610 yılında doğması ile İslam orduları hızlı bir şekilde yayılım göstermiş ve kısa süre içerisinde Kuzey Mezopotamya'ya kadar yayılmışlardır. Turabdin Bölgesi, 640 yılından itibaren Müslümanların eline geçmiştir. Müslümanların bölgeyi hızlı bir şekilde ele geçirmelerinin nedenlerinden biri de, halkın sürekli yapılan savaşlardan bıkmalarından dolayı Müslümanların bölgeye girmesinde kolaylık sağlamaları idi. Bölgenin Müslümanların eline geçmesi ile bölgede yaşayan halk ve Müslümanlar arasında sıcak ilişkiler yaşanmıştır. Ancak bu sıcak ilişkiler, Hristiyanlara sosyal ve siyasi kısıtlamaların getirilmesi, ağır vergilerin alınması, dini ibadet yerlerin inşasının yasak olması, kilise çanlarının çalınmasının yasak olması gibi kısıtlamalarla bozulmuştur. Dolayısıyla söz konusu durumlar, Hristiyan Süryani halkının yoğun bir şekilde yaşadığı bu bölgenin demografik yapısının da bozulmasına neden olmuştur (Bilge, 2011, s.512-513).

Bölge, 9. yy'ın son evrelerinde Hamdanilerin eline geçmiştir. Zamanla bölge, (Mardin) Süryani Ortodoks Metropolitliği'nin merkezi haline gelerek 10.yy ile 11. yy'lar'da sakin bir dönemin içine girmiştir. 1106 yılında bölge, Artuklu Beyliği'nin egemenliğine geçmiştir. Artuklular Dönemi'nde bölgede dini mimarinin inşasına izin verilmemiş olup birçok kilise, camiye çevrilmiştir. İyi ilişkiler sonucunda 1176 yılında Artuklular, Hristiyanların bölgede kilise inşasına olumlu karşılık vermiş ve birçok kilise inşa edilmiştir. 14. yy'larda (1394, 1401) Timur, Turabdin Bölgesi'ni iki kez kuşatmış bu kuşatma sırasında bölgeyi yakıp yıkmıştır. İkinci (1401) kuşatmada zor koşullar nedeni ile Timur, bölgeyi Akkoyunlu Kara Osman'a bırakmıştır (Keser, 2002, s.17-18).

Osmanlı Devleti, 1517-1518 yılları arasında Tur Nahiyesi olarak adlandırdığı Turabdin Bölgesi'ne egemen olur. Osmanlıların fethi, önceki Arap fetihlerine benzemeyip dini bir fetih değildir. Bölgede yaşayan Süryani halkı daha önce yüksek vergilere maruz bırakılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgeye egemen olması ile beraber Süryanilerden yüksek vergiler alınmamıştır. Önceki fetihlerde ölüm ile iç içe yaşayan halk Osmanlı'nın egemenliğinde barış ve huzur içinde yaşamaya başlamıştır.

Fakat Osmanlı egemenliğinden bir yıl sonra Osmanlı, bölgedeki gücünü kaybetmiştir. 17. yy'ın sonlarından 19. yy'ın başlarına kadar, bölgede yaşayan beyler kendi başlarına, çizdikleri sınırlar içerisinde bölgeye hükmetmeye başlamışlardır. II. Abdülhamit'in Panislamizm politikasını izlemesi ile bölge, Hamidiye Alayları'nın

saldırısına uğramıştır. 1. Dünya Savaşı'nda bölgede yaşayan Süryanilerin birçoğu, baskılara dayanamayıp Avrupa'ya göç etmiştir (Keser, 2002, s.18).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gayrimüslimlere karşı uygulanan politikanın temeli, Osmanlı Devleti'nin son dönemine dayanmaktadır. Süryani halkı ve kiliselerinin beşiği olan Turabdin Bölgesi'nde uygulanan yanlış politikalar, halkın buradan çeşitli yerlere göç etmesine sebep olmuştur. İlerleyen zamanlarda uygulanan politikaların değişmesi ile bölgede yaşayan Süryani, Kürt, Türk, Arap ve Ermeni halkları birlikte hoşgörülü bir şekilde yaşamaya başlamıştır. Bu birliktelik ile bölge din ve kültürel zenginliğin merkezi haline gelip tüm dünyanın dikkatini çeker hale gelmiştir (Bilge, 2011, s.515-516).

III. BÖLÜM: HASANKEYF VE ÇEVRESİNDE ÇOK AMAÇLI KULLANIM GÖRDÜĞÜ DÜŞÜNÜLEN BİR GRUP KAYA OYMA MEKÂN

3.1. Birden Fazla Kullanımı Olan Kaya Oyma Mekânlar

3.1.1. Bağlıca Köyü Kaya Oyma Mekân

BULUNDUĞU YER: Bağlıca Köyü Kaya Oyma Mekân, Batman ili Gerçüş ilçesi, Bağlıca Köyü'nün 0.62 km kuzeydoğusunda, yöre halkı tarafından “Keleha Qesrê” olarak adlandırılan dağlık alanda bulunmaktadır. (Kozbe, 2017, s.116).

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kaya oyma mekân, bölgenin kayaç yapısını oluşturan kireçtaşının oyulması ile yapılmıştır. Kaya oyma mekânın yüzeylerinde yoğun is tabakası, aşınma, tuzlanma, bitkisel oluşumlar, çatlamlar ve parça kopmaları gözlenmiştir. Doğal ve beşeri tahribata maruz kalan kaya oyma mekân günümüzde hayvan barınağı olarak kullanılmaktadır.

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Tek mekândan oluşan kaya oyma mekânına güneyde bulunan basık kemerli niş içerisine alınmış, yuvarlak kemerli giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır. Tahrip olan giriş açıklığı, 2.00 m genişliğinde, 0.80 m derinliğinde ve 1.80 m yüksekliğindedir **(Resim 1)**. Dikdörtgen plan özelliği gösteren kaya oyma mekân içten doğu-batı yönünde 7.30 m, kuzey-güney yönünde 4.60 m ölçülerindedir. Düz tavanlı olarak şekillendirilen mekânın zemin ile tavan arası yüksekliği 1.85 m'dir **(Çizim 1)**. Mekânın doğu duvarında, yerden yüksek kotta yapılmış 1.70 m genişliğinde, 0.55 m'de derinliğinde ve 0.80 m yüksekliğinde niş yer almaktadır (Kozbe, 2017, s.116). **(Resim 2)**.

SÜSLEME:

Süsleme bakımından oldukça sade olan yapının güney duvarında birbirine bitişik durumda, kazıma tekniği ile yapılmış çok sayıda Yunan haçı bulunmaktadır. Bunların dışında, kırmızı aşı boyası ile yapılmış ve aşağı bakan haç kolu tahrip olan Malta haçı da yer almaktadır **(Resim 3)**. Yapının içerisi yoğun is tabakasıyla kaplı olduğundan bu

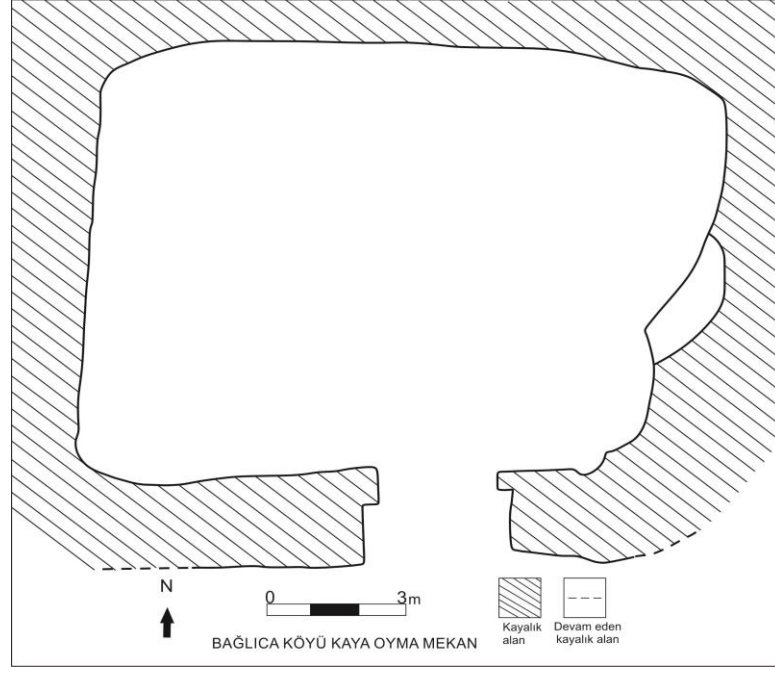
haçlar dışında herhangi bir süsleme elemanının olup olmadığı net bir şekilde anlaşılamamaktadır.

KULLANIM:

Kaya oyma mekânının doğu duvarında bulunan nişin apsis nişi olabileceği, bunun dışında güney duvarında kazıma tekniği ile yapılmış çok sayıda Yunan haçının da bulunması kaya oyma mekânının sonraki dönemlerde kaya kilise olarak kullanılmış olabileceğini ifade edebiliriz.

Resim 3.1: Bağlıca Köyü Kaya Oyma Mekân giriş açıklığı

Çizim 3.1: Bağlıca Köyü Kaya Oyma Mekân planı

Resim 3.2: Bağlıca Köyü Kaya Oyma Mekân ana mekândan görünüm

Resim 3.3: Başlıca Köyü Kaya Oyma Mekân ha motifleri

3.1.2. Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Oyma Mekân

BULUNDUĞU YER : Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Mekân, Batman ili Hasankeyf ilçesi, Hasankeyf Kalesi'nin 200 m kadar güneyinde bulunan kanyon vadinin, doğu yamacındaki kayalık alanda bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.194).

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kaya oyma mekân, bölgenin kayaç yapısını oluşturan kireçtaşının oyulması ile kesme taş ve moloz taş kullanılarak yapılmıştır. Batı duvarı ve kuzey duvarı tamamen yıkılan yapının üst örtüsü kısmen yıkılmıştır. Batı duvarı ve kuzey duvarı sonraki dönemlerde kesme taş ve moloz taş duvar ile örülmüştür. Bu duvarlar, günümüze kısmen gelebilmiştir. Kaya oyma mekânının yüzeylerinde, uzun süreli etkenler nedeni ile aşınma, çatlama, parça kopmaları, is tabakası ve tuzlanma gibi doğal ve beşeri tahribatlar söz konusudur. **(Resim 4).**

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Tek mekândan oluşan kaya oyma mekânına kuzeyde bulunan büyük oranda tahrip olmuş giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır. Plan maiyeti belirsiz olan giriş açıklığı 0,70 m genişliğinde, 0,90 m derinliğindedir. Giriş kısmını oluşturan ve büyük oranda yıkılmış duvarın, mevcut kalıntılarından hareketle girişin 2,00 m yüksekliğinde olabileceği düşünülmektedir **(Resim 5)**, (Kozbe, 2017, s.194). Dikdörtgen plan özelliği gösteren kaya oyma mekân içten doğu-batı yönünde 4.70 m, kuzey-güney yönünde ise 5.15 m ölçülerindedir. Düz tavanlı olarak düzenlenen kaya oyma mekânının zemin ile tavan arası yüksekliği. 2,50 m'dir **(Çizim 2).**

Mekânın doğu duvarında, yerden yüksek kotta yapılmış 1.30 m genişliğinde, 0.50 m'de derinliğinde ve 2,00 m yüksekliğinde niş yer almaktadır **(Resim 6)**, (Kozbe, 2017, s.194).

SÜSLEME:

Süsleme bakımından oldukça sade olan kaya oyma mekânının kuzeybatı cephesinde kazıma tekniği ile yapılmış Yunan haçı bulunmaktadır **(Resim 7).**

KULLANIM:

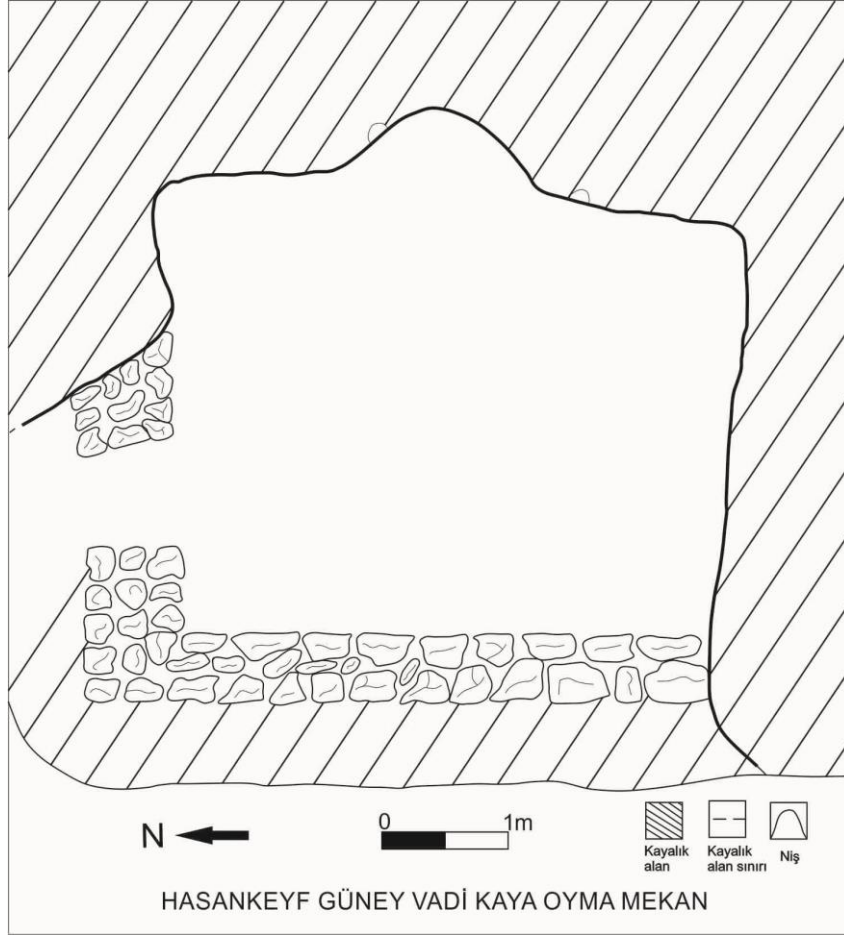
Kaya oyma mekânının doğu duvarında bulunan nişin apsis nişi olabileceği, bunun dışında yapının kuzeybatı cephesinde kazıma tekniği ile yapılmış Yunan haçından hareketle, kaya oyma mekânının sonraki dönemlerde kaya kilise olarak kullanım görmüş olabileceği düşünölmektedir.

Resim 3.4: Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Oyma Mekân genel görünüm

Resim 3.5: Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Oyma Mekân giriş açıklığı

Çizim 3.2: Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Oyma Mekân planı

Resim 3.6: Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Oyma Mekân doğudaki niş

Resim 3.7: Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Oyma Mekânı'nın kuzeybatı cephesindeki Yunan haçı

3.1.3. İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân

BULUNDUĞU YER : İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân, Batman ili Hasankeyf ilçesinin 13.30 km doğusunda yer alan İncirli Köyü'nün 500 m güneydoğusunda bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.233).

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kaya oyma mekânı, bölgenin kayaç yapısı olan kireçtaşının oyulması ile yapılmıştır. Yapısı gereği, zaman ve iklim faktörlerine karşı dayanamayan kaya oyma mekânı, neredeyse tanımlanamayacak durumdadır. Üst örtüsü ve duvarları tamamen yıkılan yapıdan günümüze, mezar odası ve yüzeyinde haç işaretinin bulunduğu büyük oranda tahrip olmuş niş gelebilmiştir. Doğal ve beşeri tahribata maruz kalan kaya oyma mekânının duvar yüzeylerinde aşınma, parça kopmaları, çatlama, tuzlanma, bitkisel oluşumlar ve is tabakası gözlenmiştir (**Resim 8**).

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Mevcut kalıntılardan iki mekânlı olduğu düşünülen kaya oyma mekânı, içten doğu-batı yönünde 12.00 m, kuzey-güney yönünde 9.00 m, ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kuzey cephesi, batı cephesi ve üst örtüsü tamamen yıkılan yapının giriş açıklığı tespit edilememiştir (**Çizim 3**). Güney mekânın doğusunda yerden yüksek kotta yapılmış niş bulunmaktadır. Büyük oranda tahrip olan bu nişin mevcut kalıntılardan, yuvarlak kemerli olduğu gözlenmiştir. Niş 2.92 m genişliğinde ve 2.95 m yüksekliğindedir. Nişin yüzeyinde kazıma tekniği ile yapılmış Malta haçı yer almaktadır. Batı ve kuzey kolu tahrip olan haçın hemen altında iki adet niş daha bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.233). (**Resim 9**).

Nişin güneyinde, mezar odası yer almaktadır. Mezar odasına, yuvarlak kemerli niş içerine alınan dikdörtgen formlu giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır. Kemerli iki sıra silme ile hareketlendirilen giriş açıklığı, 1.00 m genişliğinde 1.00 m derinliğindedir. (**Resim 10**). Düz tavanlı olarak şekillenen mezar odası, 6.00x6.00m ölçülerinde kare planlıdır. Mezar odasının doğu, batı ve güney duvarında olmak üzere tahrip olmuş üç adet arcosoliumlu (kaya içine oyularak yapılmış kemerli nişi olan mezar türü) kline bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.233).

SÜSLEME:

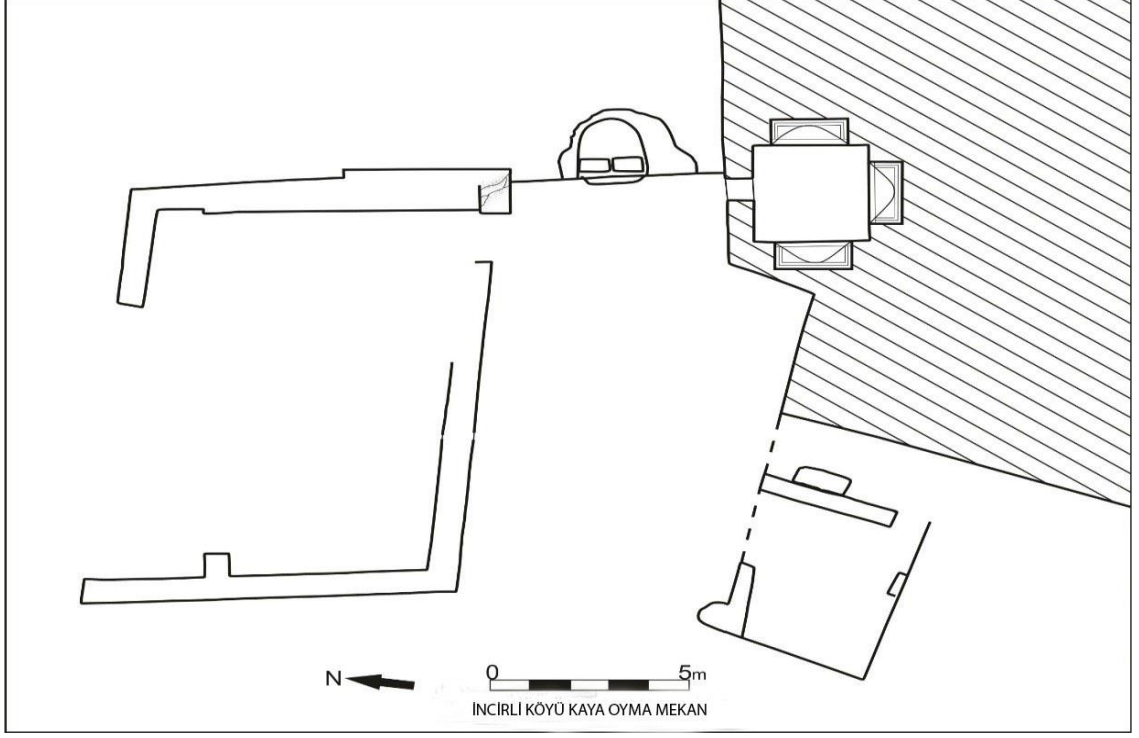
Süsleme bakımından oldukça sade olan yapının tahrip olmuş yuvarlak kemerli nişinde, kazıma tekniği ile yapılmış Malta haçı bulunmaktadır. (Kozbe, 2017, s.233).

KULLANIM:

Güney mekânın doğusunda, üzerinde Malta haçının bulunduğu ve büyük oranda tahrip olan nişin apsis olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu apsis nişi ve güneyinde bulunan mezar odasından hareketle, kaya oyma mekânının sonraki dönemlerde kaya kilise olarak kullanılmış olabileceğini ifade edebiliriz.

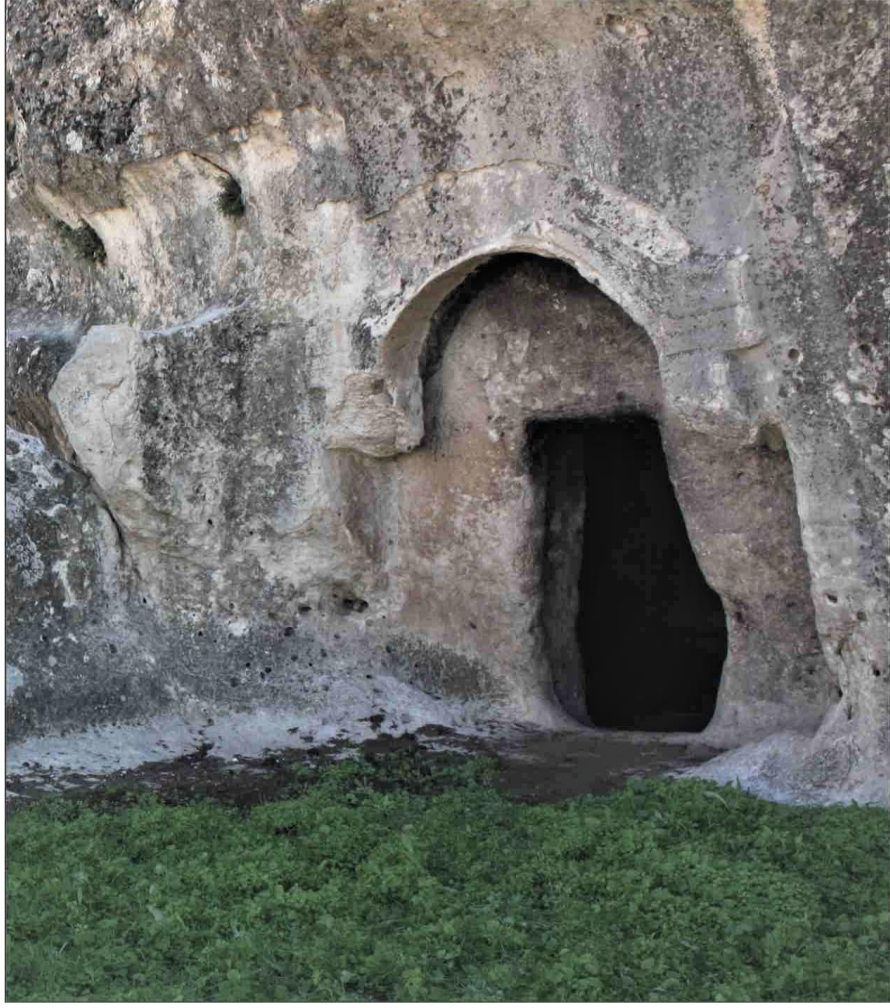
Resim 3.8: İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân genel görünüm

Çizim 3.3: İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân planı

Resim 3.9: İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân tahrip olmuş niş

Resim 3.10: İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân mezar odasının girişi

3.1.4. Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân

BULUNDUĞU YER : Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân, Batman il merkezine bağlı Kesmeköprü Köyü sınırları içerisinde, Hasankeyf Köprüsü'nün 0.50 km kuzeydoğusunda Kure Mevkii olarak adlandırılan kayalık alanda yer almaktadır (Kozbe, 2017, s.165).

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kaya oyma mekân, bölgenin kayaç yapısını oluşturan kireçtaşının oyulması ile yapılmıştır. Yapısı gereği zaman ve iklim olaylarına karşı dayanamayan yapının güney cephesi yıkılmış, giriş açıklığında ise erime gözlenmiştir. Kaçak kazı çukurları gözlenen kaya oyma mekânında aşınma, parça kopmaları, çatlama, tuzlanma, bitkisel oluşumlar, is tabakası gibi doğal ve beşeri tahribatlar söz konusudur.

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Kompleks bir özellik gösteren kaya oyma mekânı, büyük bir ön giriş mekânı, ön giriş mekânının kuzeyinde, kuzeydoğusunda ve doğusunda bulunan mekânlardan oluşmaktadır. Kaya oyma mekâna batıda bulunan 1.30 m genişliğinde, 1.07 m derinliğinde ve 2.80 m yüksekliğindeki giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır (**Resim 11**), (Kozbe, 2017, s.165). İçten doğu-batı yönünde 15.00 m, kuzey-güney yönünde ise 19.00 m ölçülerinde dikörtgen planlı olan ön giriş mekânının, zemin ile tavan arası yüksekliği 7.00 m'dir (**Çizim 4**). Beşik tonozlu olan ön giriş mekânının doğusunda, yerden 0.50 m yüksek kotta tutulmuş yarım daire formu mekân yer almaktadır. Bu mekâna, yuvarlak kemerli niş içerisine yerleştirilmiş 2.80 m genişliğinde, 0.70 m derinliğinde ve 2.30 m yüksekliğindeki dikdörtgen formu giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır. Yarım daire formu mekân, doğu-batı yönünde 3.00 m, kuzey-güney yönünde 3.60 m ölçülerindedir. Zemin ve tavan arası yüksekliği 4.30 m olan mekânda, farklı boyutlarda beş adet niş bulunmaktadır (**Resim 12**), (Kozbe, 2017, s.165).

Ön giriş mekânının kuzeydoğusunda bulunan mekâna üç sıra basamak ile ulaşılmaktadır. Mekâna geçiş sağlayan giriş açıklığı, 2.55 m genişliğinde, 0.40 m derinliğinde ve 2.25 m yüksekliğindedir. Büyük oranda tahrip olan giriş açıklığının, mevcut basamak izlerinden hareketle dikdörtgen formu olduğu düşünülmektedir. Doğu-batı yönünde 2.65 m, kuzey-güney yönünde ise 3.65 m ölçülerinde dikdörtgen

planlı olan mekânın zemin ile tavan arası yüksekliği 2.62 m'dir **(Resim 13)**, (Kozbe, 2017, s.165).

Ön giriş mekânının kuzeyinde yer alan mekâna, iki sıra basamak ile ulaşılmaktadır. Mekâna geçiş sağlayan giriş açıklığı 1.45 m genişliğinde ve 1.85 m yüksekliğindedir. Büyük oranda tahrip olan giriş açıklığının, mevcut izlerden hareketle dikdörtgen formu olduğu gözlenmiştir. Doğu-batı yönünde 2.25m, kuzey-güney yönünde ise 1.35 m, ölçülerinde dikdörtgen planlı olan mekânın çeşitli yerlerinde kandil ve küçük boyutlu nişler bulunmaktadır **(Resim 14)**, (Kozbe, 2017, s.165). Ön giriş mekânına geçiş sağlayan girişin kuzeyinde ve ön giriş mekânının güneydoğusunda olmak üzere toplam 3 adet khamosorion mezar bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.165).

SÜSLEME:

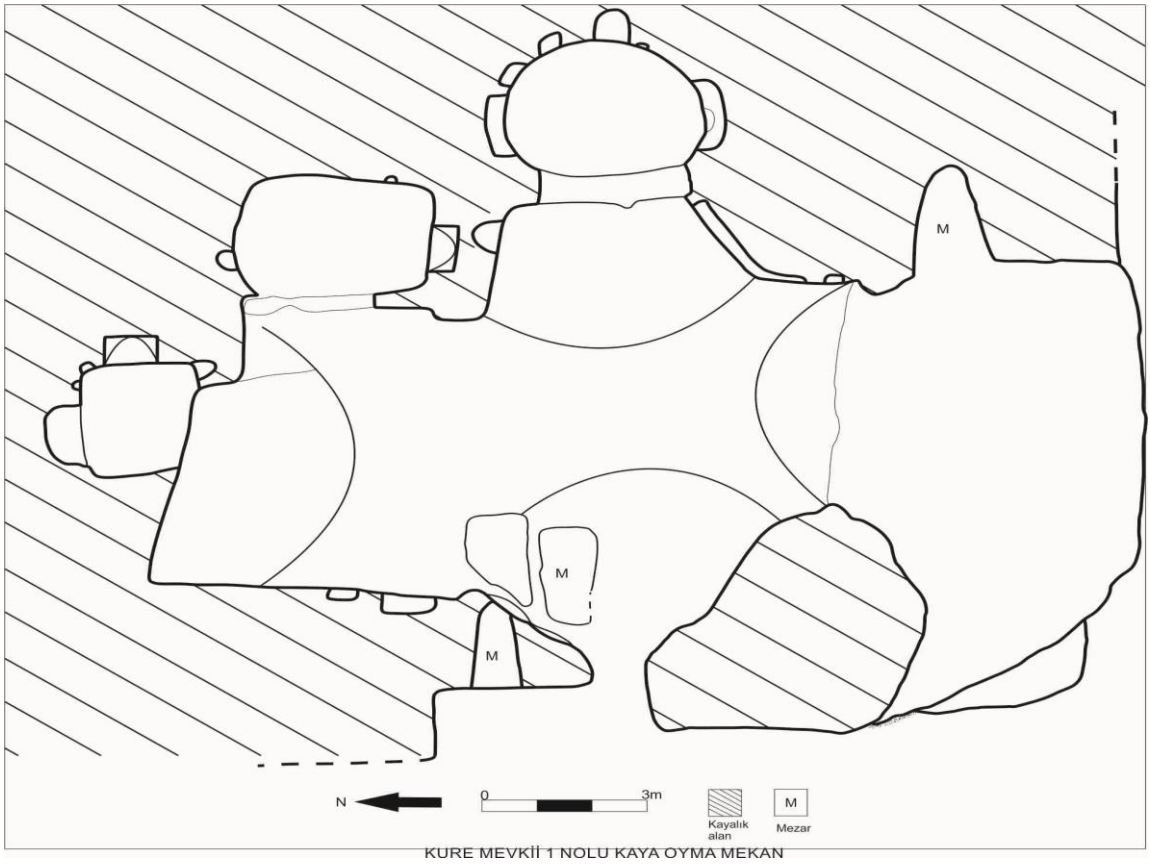
Ön giriş mekânının kuzey, kuzeydoğu ve kuzey batı duvarlarında kazıma tekniği ile yapılmış çok sayıda Malta haçı, gövdeden dışa doğru genişleyen ve uçları çatal şeklinde ayrılan Süryani haçları bulunmaktadır (Gül, 2019, s.120). Yapısı gereği kolay eriyebilen ve işlenebilen kaya oyma mekânda erime sonucu birçok haç işareti silinmiştir **(Resim 15a,b,c,d)**, (Kozbe, 2017, s.165).

KULLANIM:

Ön giriş mekânının doğusunda bulunan yarım daire formu mekânın apsis bölümü olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu apsis bölümü, yapının içindeki khamosorion mezarlar ve ön giriş mekânının çeşitli yerlerinde bulunan haç işaretlerinden hareketle, kaya oyma mekânının sonraki dönemlerde kaya kilise olarak kullanım görmüş olabileceğini ifade edebiliriz.

Resim 3.11: Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân giriş açıklığı

Çizim 3.4: Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân planı

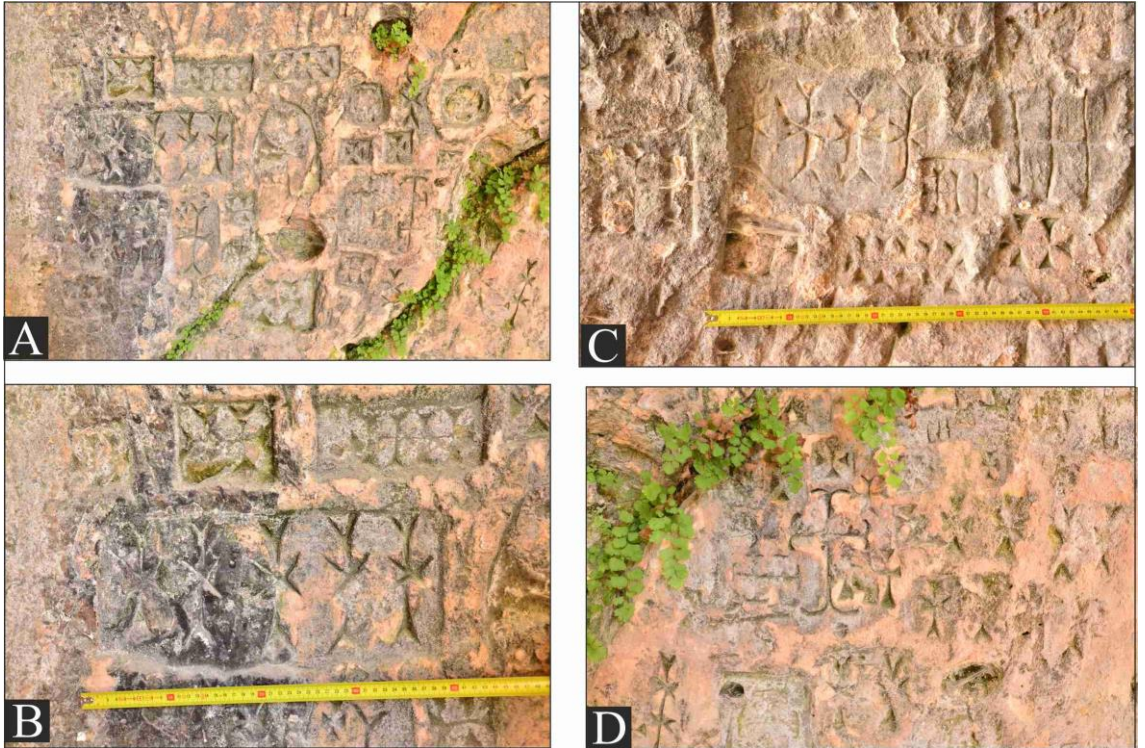
Resim 3.12: Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân doğudaki mekândan görünüm

Resim 3.13: Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân kuzeydoğudaki mekândan görünüm

Resim 3.14: Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân kuzeydeki mekândan görünüm

Resim 3.15: Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân haç işaretleri

3.1.5. Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân

BULUNDUĞU YER : Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân, Batman il merkezine bağlı Kesmeköprü Köyü sınırları içerisinde, Hasankeyf Köprüsü'nün 0.50 km kuzeydoğusunda Kure Mevkii olarak adlandırılan kayalık alanda yer almaktadır (Kozbe, 2017, s.165).

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kaya oyma mekân, bölgenin kayaç yapısı olan kireçtaşının oyulması ile yapılmıştır. Yapısı gereği zaman ve iklim olaylarına karşı dayanamayan yapının güney bölümü kısmen yıkılmış ve erime gözlenmiştir. Doğal ve beşeri tahribata maruz kalan kaya oyma mekânında aşınma, parça kopmaları, çatlama, tuzlanma ve is tabakası gözlenmiştir (**Resim 16**).

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Kompleks bir özellik gösteren kaya oyma mekânı eğrisel duvar ile ikiye ayrılan bir ön giriş mekânı, ana mekân, ana mekânın doğu ve kuzeyinde bulunan mekânlardan oluşmaktadır. (**Çizim 5**). Kaya oyma mekânının güneyinde bulunan ön giriş mekânına, doğuda yer alan ve tanımlanamayacak durumda olan giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır. Güney duvarı tamamen yıkılan ön giriş mekânına, basamaklar yardımı ile ulaşılmaktadır. Beşik tonozlu ön giriş mekânı doğu-batı yönünde 9.90 m, kuzey-güney yönünde ise 5.20 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Ön giriş mekânının zemini ile tavan arası yüksekliği 7.00 m'dir. Ön giriş mekânının doğusunda yuvarlak kemerli derin bir niş, batısında ise büyük oranda tahrip olmuş ağız çapı 1.10m, derinliği 0.90 m ölçülerinde olan silo bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.167).

Ön giriş mekânının kuzeyinde bulunan giriş açıklığından ana mekâna geçilmektedir. Ana mekân, doğu-batı yönünde 5.90 m, kuzey-güney yönünde ise 3.70 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Üzeri içten kubbe ile örtülü olan mekânın tavan ile zemin arası yüksekliği 4.00 m'dir (**Resim 17**), (Kozbe, 2017, s.167).

Batı duvarında dikdörtgen formlu nişe yer verilen ana mekânının doğusunda, dikdörtgen planlı mekân bulunmaktadır. Zeminden 0.50 m yüksek kotta tutulmuş bu mekâna bir sıra basamak ile ulaşılmaktadır. Mekâna geçiş sağlayan giriş açıklığı 1.45m genişliğinde, 0.55m derinliğinde ve 2.00m yüksekliğindedir. Tahrip olan giriş açıklığı

dikdörtgen formludur. Doğu-batı yönünde 3.85 m, kuzey-güney yönünde ise 3.25 m ölçülerinde olan mekânın zemini ile tavan arası yüksekliği 2.20 m'dir **(Resim 18)**, (Kozbe, 2017, s.167).

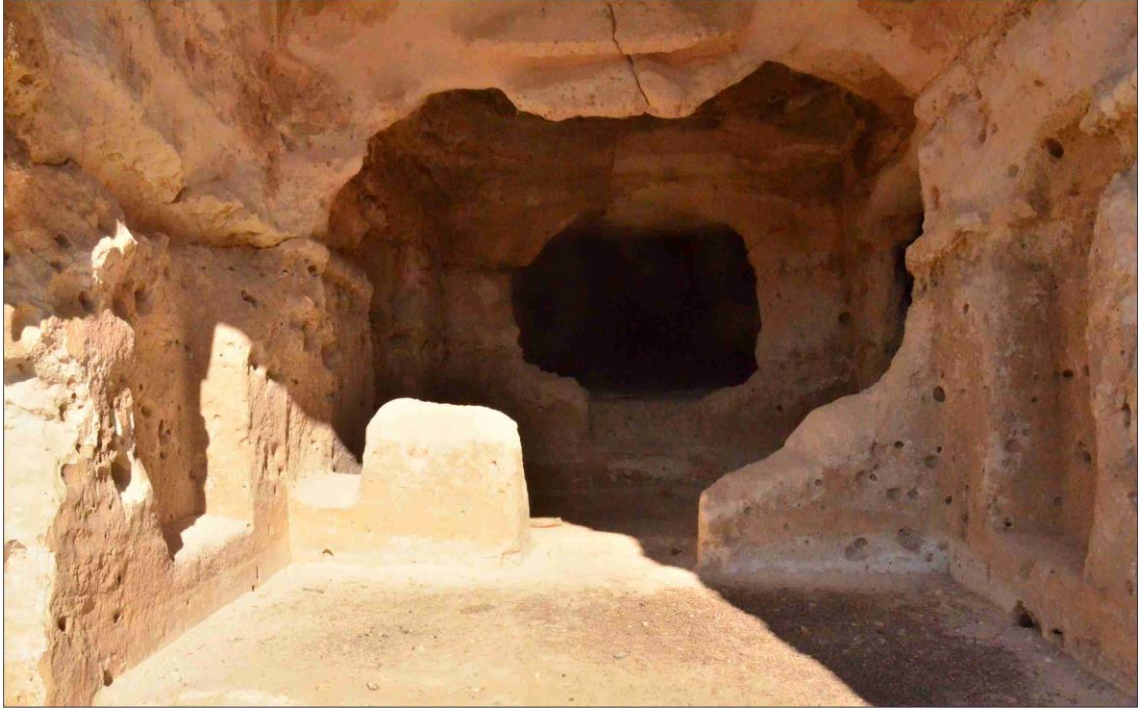
Ana mekânın kuzeyinde doğu-batı yönünde 3.55 m, kuzey-güney yönünde ise 8.35 m, ölçülerinde dikdörtgen planlı mekân bulunmaktadır. Mekâna giriş sağlayan giriş açıklığı büyük oradanda tahrip edilmiştir. Mevcut basamak izlerinden hareketle dikdörtgen formlu olduğu gözlenen bu giriş açıklığı, 1.00m genişliğinde, 1.00m derinliğinde ve 1.80m yüksekliğindedir. Zemin ile tavan arası yüksekliği ortalama 2.20 m olan mekânın kuzey ve doğu duvarında iki, batı duvarında ise bir adet niş yer almaktadır. Mekânın kuzeyi ve güneyi arasında 0.20 m kot farkı gözlenmiştir **(Resim 19)**, (Kozbe, 2017, s.167).

SÜSLEME:

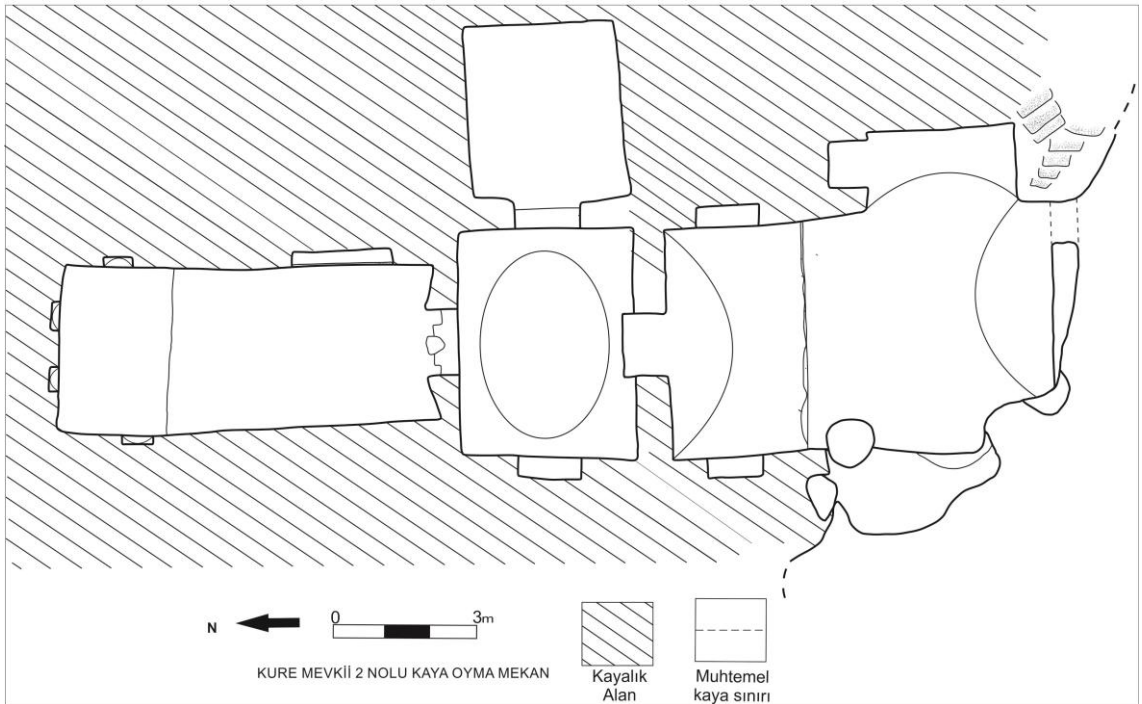
Sade bir şekilde yapılan kaya oyma mekânda, herhangi bir süsleme ögesine rastlanılmamıştır.

KULLANIM:

Ana mekânın doğusunda bulunan dikdörtgen planlı mekânın apsis bölümü olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu olan apsis bölümünden hareketle, kaya oyma mekânın sonraki dönemlerde kaya kilise olarak kullanım görmüş olabileceğini ifade edebiliriz.

Resim 3.16: Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân ön giriş mekânından görünüm

Çizim 5.5: Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân planı

Resim 3.17: Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân ana mekânın üst örtüsü

Resim 3.18: Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân ana mekânın doğusundaki mekândan görünüm

Resim 3.19: Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân ana mekânın kuzeyindeki mekândan görünüm

3.1.6. Saklı Köy Kaya Oyma Mekân

BULUNDUĞU YER : Saklı Köy Kaya Oyma Mekân, Batman ili, Hasankeyf ilçesine bağlı Saklı Köy'ün 500 m güneydoğusunda yer alan vadinin doğu yamacında bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.261).

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kaya oyma mekânı, bölgenin kayaç yapısı olan kireçtaşının oyulması ile yapılmıştır. Yapısı gereği zaman ve iklim olaylarına karşı dayanamayan yapıda, aşınma, parça kopmaları, çatlama, tuzlanma ve is tabakası gibi doğal ve beşeri tahribatlar gözlenmiştir (**Resim 20**).

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Kaya oyma mekân doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı olup iki mekândan oluşmaktadır. Kaya oyma mekânına batıda bulunan giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır (**Çizim 6**). Büyük oranda tahrip olan giriş açıklığı, 1.25m genişliğinde ve 0.65m derinliğindedir (**Resim 21**). Batıda bulunan ve ön giriş mekânı olduğu düşünülen bölüm, kuzey-güney yönünde 2.20 m, doğu-batı yönünde ise 1.30 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Zemin ile tavan arası yüksekliği 2.00 m olan mekânın kuzeyinde, yuvarlak kemerli niş yer almaktadır (Kozbe, 2017, s.261).

Doğuda bulunan mekân kuzey-güney yönünde 2.07 m, doğu-batı yönünde ise 1.30m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Zemin ile tavan arası yüksekliği 2.00 m olan mekânın, doğu duvarında ve kuzey duvarında nişler bulunmaktadır (**Resim 22**), (Kozbe, 2017, s.261).

SÜSLEME:

Kaya oyma mekânı süsleme konusunda sade bir şekilde yapılmıştır. Kaya oyma mekânına geçiş sağlayan giriş açıklığının üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış Yunan haçı bulunmaktadır (**Resim 23**).

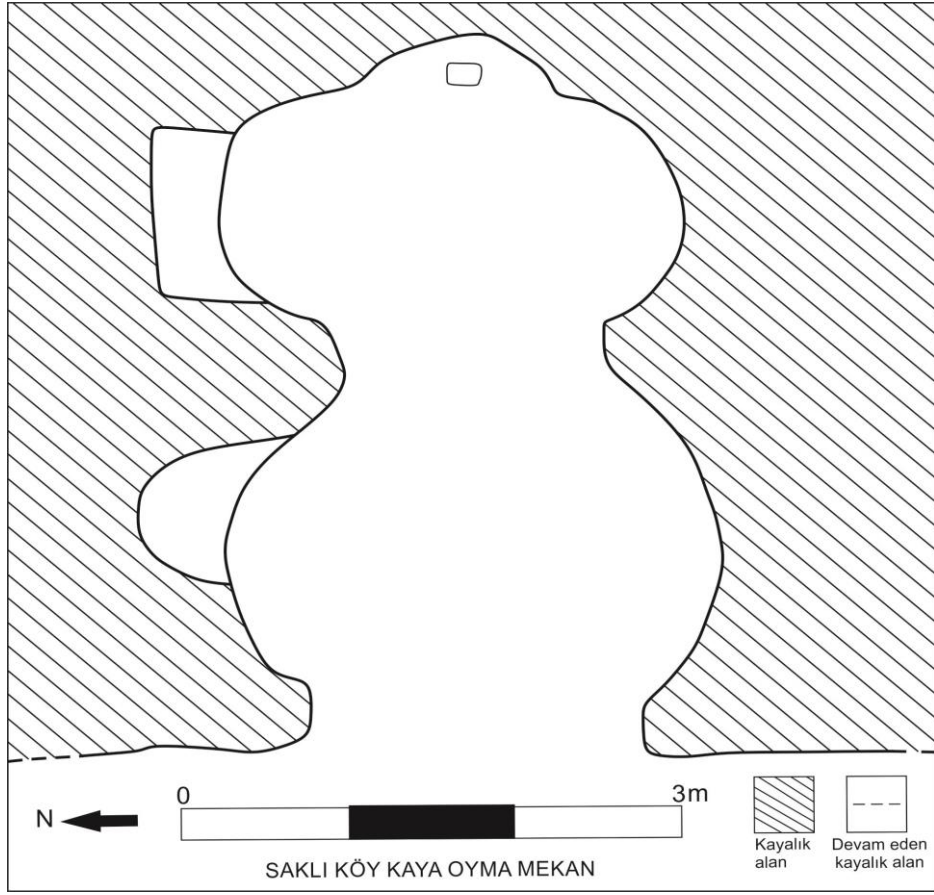
KULLANIM:

Doğuda yer alan mekânın, doğu duvarındaki nişin apsis nişi olduğu düşünülmektedir. Söz konusu apsis nişi ve girişin üzerinde bulunan Yunan haçı

hareketle, kaya oyma mekânının sonraki dönemlerde kaya kilise olarak kullanım görmüş olabileceğini ifade edebiliriz.

Resim 3.20: Saklı Köy Kaya Oyma Mekân genel görünüm

Çizim 3.6: Saklı Köy Kaya Oyma Mekân planı

Resim 3.21: Saklı Köy Kaya Oyma Mekân giriş açıklığı

Resim 3.22: Saklı Köy Kaya Oyma Mekân doğudaki mekândan görünüm

Resim 3.23: Saklı Köy Kaya Oyma Mekân haç işareti

3.1.7. Şabık Kaya Oyma Mekân

BULUNDUĞU YER : Şabık Kaya Oyma Mekân, Batman ili Hasankeyf ilçesi, Şabık Mahallesi'nin güneyinde, kayalık alanda bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.323).

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kaya oyma mekân, bölgenin kayaç yapısı olan kireçtaşı'nın oyulması ile yapılmıştır. Yapısı gereği zaman ve iklim olaylarına karşı dayanamayan yapının kuzeybatı cephesi yıkılmıştır. Doğal ve beşeri tahribata maruz kalan kaya oyma mekânda aşınma, parça kopmaları, çatlama, nemlenme, tuzlanma, bitkisel oluşumlar ve is tabakası gözlenmiştir (**Resim 24**).

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

İki bölümden oluşan kaya oyma mekânına batıda bulunan büyük oranda tahrip olmuş yuvarlak kemerli, giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır (**Resim 25**). Güney mekân, 3.75x3.90m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Mekânın kuzey, güney ve doğu duvarında 2.65x3.45m ölçülerinde, 0.87 m derinliğinde yuvarlak kemerli 3 adet niş bulunmaktadır (**Resim 26**), (Kozbe, 2017, s.323). Mekânın kuzeybatısında koridor şeklindeki açıklıktan, 2.20x2.90m ölçülerinde dikdörtgen planlı kuzey mekâna geçilmektedir. Mekânın doğu duvarında yuvarlak kemerli niş bulunmaktadır (**Resim 27**), (Kozbe, 2017, s.323).

SÜSLEME:

Kaya oyma mekânı süsleme konusunda sade bir şekilde yapılmıştır. Güney mekânın doğusunda bulunan yuvarlak kemerli nişin yüzeyinde kazıma tekniği ile yapılmış Süryani haçı bulunmaktadır. Haç işaretinin kuzey ve güney kolu yoğun is tabakasından dolayı görünmeyecek durumdadır (**Resim 28**).

KULLANIM:

Güneydeki mekânın doğu duvarında bulunan niş ve üzerindeki süryani haçı'ndan hareketle, bu nişin apsis nişi olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Bunlardan yola çıkarak kaya oyma mekânının sonraki dönemlerde kaya kilise olarak kullanım görmüş olabileceğini ifade edebiliriz.

Resim 3.24: Şabık Kaya Oyma Mekân genel görünüm

Resim 3.25: Şabık Kaya Oyma Mekân giriş açıklığı

Resim 3.26: Şabık Kaya Oyma Mekân güney mekândan görünüm

Resim 3.27: Şabık Kaya Oyma Mekân kuzey mekânın doğusundaki niş

Resim 3.28: Şabık Kaya Oyma Mekân haç işareti

3.1.8. Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân

BULUNDUĞU YER : Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân, Batman il merkezine bağlı Yolveren Köyü'nün merkezinde bulunmaktadır (Kozbe,2017, s.142).

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kaya oyma mekân, bölgenin kayaç yapısını oluşturan kireçtaşının oyulması ile kesme taş ve moloz taş kullanılarak yapılmıştır. Zaman ve iklim olaylarına karşı dayanamayan yapının batı ve kuzeybatı duvarı tamamen yıkılmıştır. Bu duvarlar sonraki dönemlerde kesme taş ve moloz taş duvar ile örülmüştür. Doğal ve beşeri tahribata maruz kalan kaya oyma mekânda aşınma, parça kopmaları, çatlamalar, nemlenme, tuzlanma, bitkisel oluşumlar ve is tabakası gözlenmiştir (**Resim 29**).

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Kompleks bir özellik gösteren kaya oyma mekân, ön giriş mekânı, ön giriş mekânının kuzeyinde, güneyinde ve doğusunda bulunan mekânlardan oluşmaktadır (**Çizim 7**). Yapıya, batıda bulunan taş lentolu dikdörtgen formlu giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır. Giriş açıklığı, 0.90 m genişliğinde 0.90 m derinliğinde ve 1.33 m yüksekliğindedir (Kozbe,2017, s.142). Doğu-batı yönünde 2.55 m kuzey-güney yönünde ise 4.10 m ölçülerinde dikdörtgen planlı ön giriş mekânından diğer mekânlara yuvarlak kemerler ile açılmaktadır.

Ön giriş mekânının kuzeyinde bulunan ve büyük oranda tahrip olan mekân doğu-batı yönünde 2.63m, kuzey-güney yönünde 1.75m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır (**Resim 30**), (Kozbe, 2017, s.142).

Ön giriş mekânının güneyinde bulunan mekân, doğu-batı yönünde 2.50 m, kuzey-güney yönünde ise 2.65 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır (**Resim 31**), (Kozbe,2017, s.142).

Ön giriş mekânının doğusunda, zeminden 0.30 m yüksek kotta tutulmuş mekân, doğu-batı yönünde 2.55 m kuzey-güney yönünde ise 4.27m, ölçülerinde dikdörtgen planlıdır (**Resim 32**), (Kozbe, 2017, s.142).

SÜSLEME:

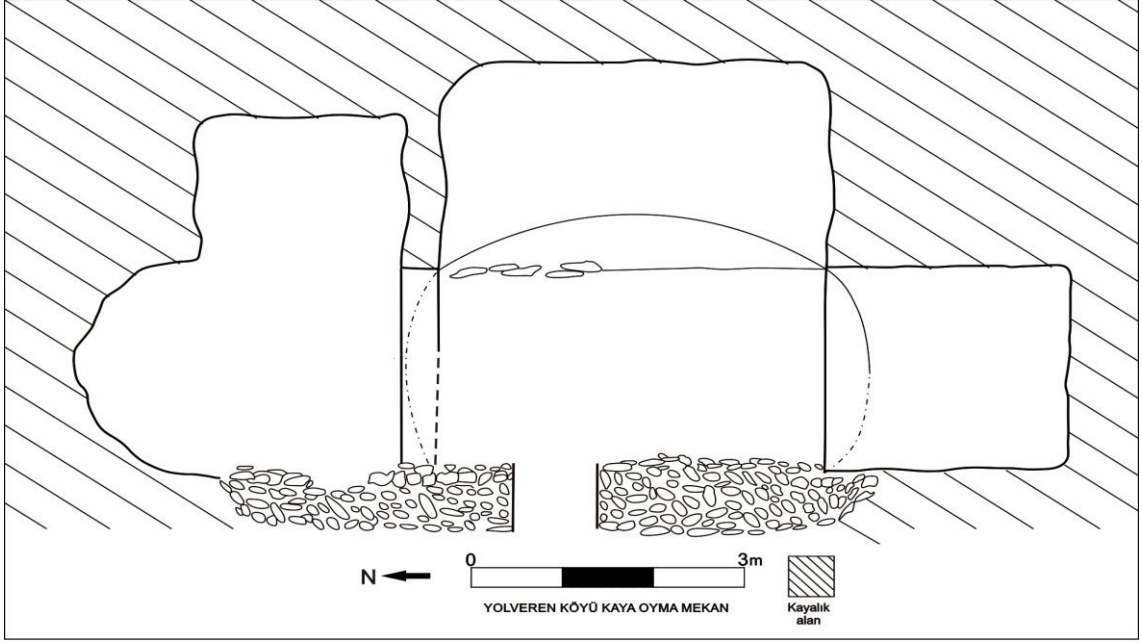
Kaya oyma mekânda herhangi bir süsleme ögesine rastlanılmamıştır.

KULLANIM:

Ön giriş mekânının doğusunda bulunan mekânın apsis bölümü olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu apsis bölümünden hareketle, kaya oyma mekânının sonraki dönemlerde kaya kilise olarak kullanım gördüğünü ifade edebiliriz.

Resim 3.29: Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân genel görünüm

Çizim 3.7: Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân planı

Resim 3.30: Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân ön giriş mekânının doğusudaki mekândan görünüm

Resim 3.31: Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân ön giriş mekânının güneyindeki mekândan görünüm

Resim 3.32: Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân ön giriş mekânının kuzeyindeki mekândan görünüm

5.1.9. Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân

BULUNDUĞU YER : Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân, Batman ili, Hasankeyf ilçe merkezinin kuş uçuşu 2.00 km kadar doğusunda, Zevruney Vadisi'nin kuzeyindeki kayalık alanın yamacında bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.104).

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kaya oyma mekânı bölgenin kayaç yapısı olan kireçtaştının oyulması ile yapılmıştır. Zaman ve iklim olaylarına karşı dayanamayan kaya oyma mekânının kuzeybatı cephesi kısmen yıkılmıştır. Doğal ve beşeri tahribata maruz kalan yapıda aşınma, parça kopmaları, çatlamalar, tuzlanma, bitkisel oluşumlar, is tabakası ve kaçak kazı çukurları gözlenmiştir (**Resim 33**).

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Kompleks bir özellik gösteren kaya oyma mekânı ön giriş mekânı, ön giriş mekânının güneyinde ve doğusunda bulunan mekânlardan oluşmaktadır (**Çizim 8**). Ön giriş mekânına kuzeybatıda bulunan giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır. Büyük oranda tahrip olan bu giriş açıklığı, 0.75m genişliğinde, 0.70 m derinliğinde ve 1.85 m yüksekliğindedir (**Resim 34**), (Kozbe, 2017, s.104).

Ön giriş mekânı kuzey-güney yönünde 9.15 m, doğu-batı yönünde ise 6.35 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Beşik tonozlu ön giriş mekânının zemin ile tavan arası yüksekliği 3.50 m'dir (**Resim 35**).

Ön giriş mekânının doğusunda zeminden 0.55m yüksek kotta tutulmuş dikdörtgen planlı mekân bulunmaktadır. İçten beşik tonozlu olan bu mekân doğu-batı yönünde 4.00 m, kuzey-güney yönünde ise 5.00 m ölçülerinde olup zemin ile tavan arası yüksekliği 2.42 m'dir. Mekânın güney duvarında yuvarlak kemerli ve dikdörtgen formlu olmak üzere toplam iki adet niş bulunmaktadır (**Resim 36**), (Kozbe, 2017, s.104).

Ön giriş mekânının güneyinde bulunan ve zeminden 0.45 m yüksek kotta tutulmuş olan mekân doğu-batı yönünde 3.05 m, kuzey-güney yönünde ise 3.40 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Düz tavanlı olarak şekillenen mekânın zemin ile tavan arası yüksekliği 2.50 m'dir. Mekânın güney duvarında iki adet yuvarlak kemerli niş, ön

giriş mekânına bakan duvarda ise yüzeyinde kazıma tekniği ile yapılmış çok sayıda haç işaretinin bulunduğu iki adet niş daha bulunmaktadır **(Resim 37)**, (Kozbe, 2017, s.104).

Ön giriş mekânının kuzeybatısında, kuzey-güney yönünde 3.30 m, doğu-batı yönünde 1.80 m ölçülerinde dikdörtgen planlı büyük bir niş bulunmaktadır. Yerden yaklaşık olarak 0.20 m yüksek kotta tutulan bu niş 1.93 m yüksekliğe sahiptir **(Resim 38)**, (Kozbe, 2017, s.104).

Güney cephesinde 3 adet pencere açıklığına yer verilen ön giriş mekânının kuzeybatısında 1, kuzey doğusunda 2, güneybatısında 2 ve güneydoğusunda da 1 adet olmak üzere toplam 6 adet khamosorion mezar bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.104).

SÜSLEME:

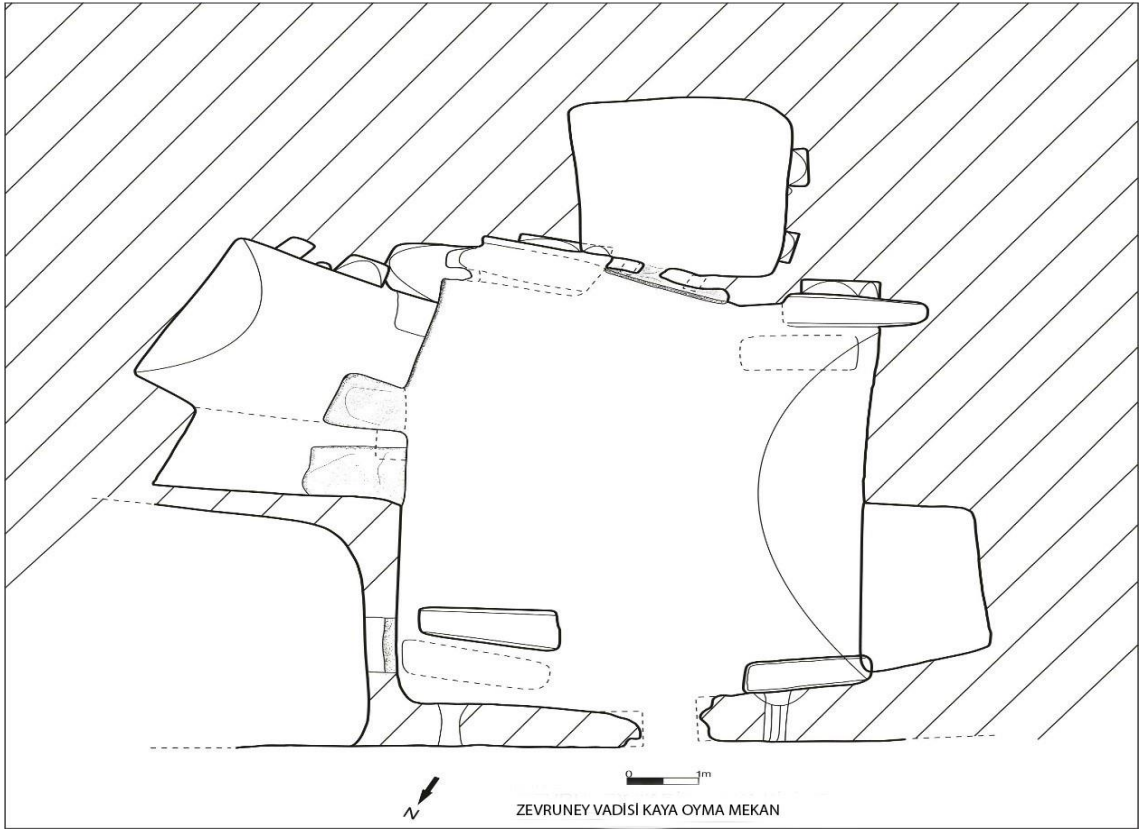
Süsleme bakımından oldukça sade olan yapının ön giriş mekânında çok sayıda kazıma tekniği ile yapılmış Malta ve Süryani haçı bulunmaktadır. Bunların dışında kırmızı kök boya ile yapılmış; iyi korunamamış iki adet Malta haçı görülmektedir **(Resim 39 a-b-c-d; 40a-b-c-d)**.

KULLANIM:

Ön giriş mekânının doğusunda bulunan mekânın apsis bölümü olduğu düşünülmektedir. Söz konusu apsis bölümü, içindeki khamosorion mezarlar ve duvarlarındaki haç işaretlerinden hareketle, kaya oyma mekânının sonraki dönemlerde kaya kilise olarak kullanım görmüş olabileceğini ifade edebiliriz.

Resim 3.33: Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân genel görünüm

Çizim 5.8: Zevruney Vadisi Kaya Kaya Oyma Mekân planı

Resim 3.34: Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân giriş açıklığı

Resim 3.35: Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân ön giriş mekânından görünüm

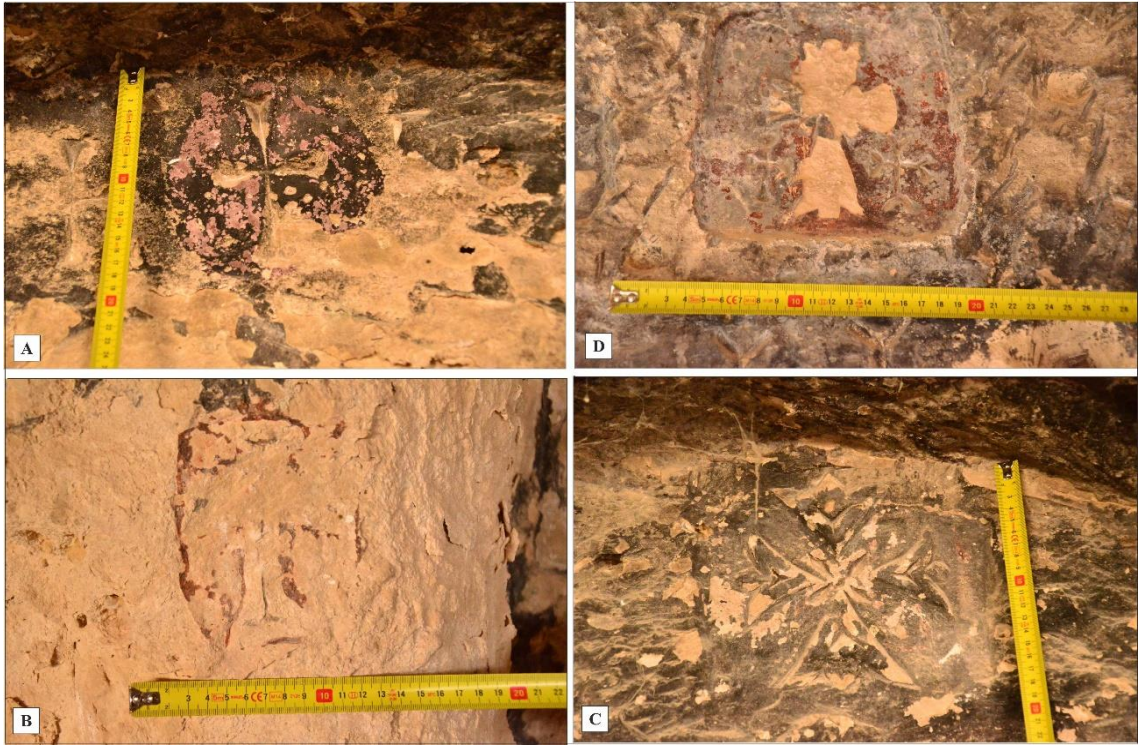
Resim 3.36: Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân ön giriş mekânının doğusundaki mekândan görünüm

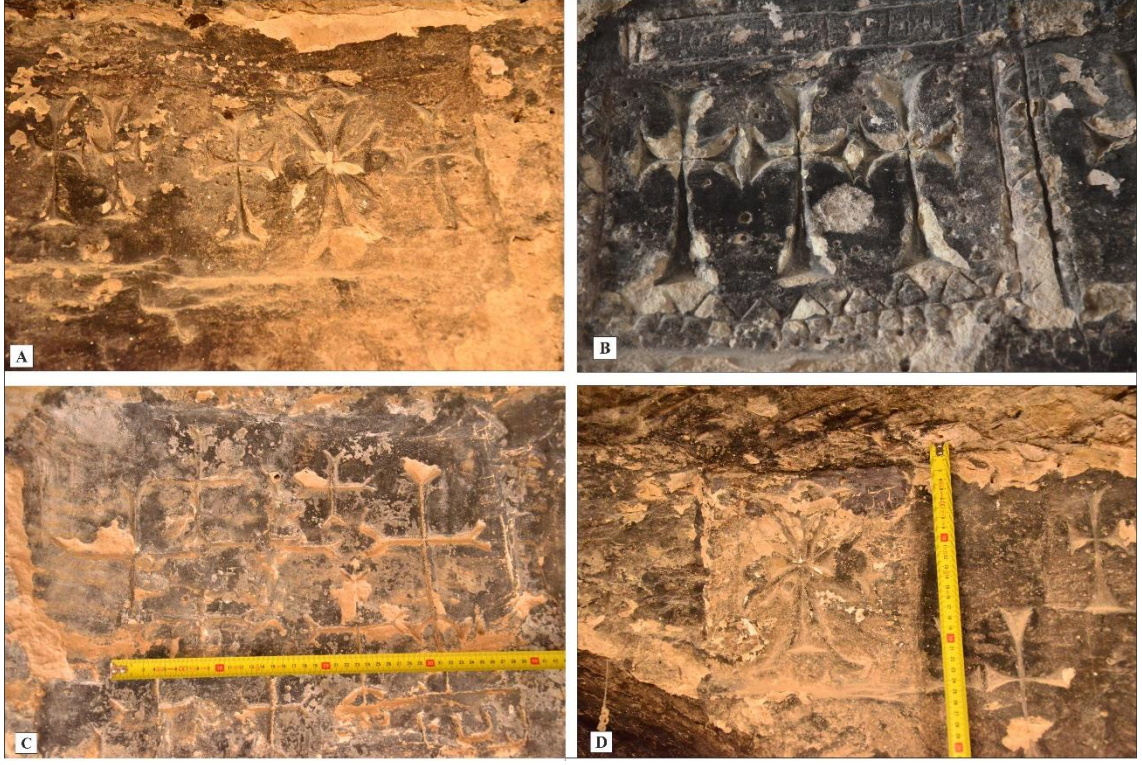
Resim 3.37: Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân ön giriş mekânının güneyindeki mekândan görünüm

Resim 3.38: Zevruneý Vadisi Kaya Oyma Mekân ön giriř mekânının kuzeybatısındaki niř

Resim 3.39: Zevruneý Vadisi Kaya Oyma Mekân ha işaretleri

Resim 3.40: Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân haç işaretleri

3.2. Kaya Mezarlar

3.2.1. İncirli Köyü Kaya Mezar

BULUNDUĞU YER : İncirli Köyü Kaya Mezar, Batman ili Hasankeyf ilçesinin 13.30 km doğusunda yer alan İncirli Köyü'nde bulunmaktadır.

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kaya mezar bölgenin kayac yapısı olan kireçtaşının oyulması ile yapılmıştır. Yapısı gereği, zaman ve iklim faktörlerine karşı dayanamayan kaya mezarın girişi, kapak kısmı ve klineleri büyük oranda tahrip olmuştur. Doğal ve beşeri tahribata maruz kalan kaya mezarının duvar yüzeylerinde aşınma, parça kopmaları, çatlama, tuzlanma, bitkisel oluşumlar ve is tabakası gözlenmiştir.

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

İncirli Köyü Kaya Mezar'ına kuzeyde bulunan 1.07m genişliğinde, 0.27m derinliğinde ve 1.55m yüksekliğindeki dikdörtgen formlu giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır, Girişinde kapak yeri mevcut olan mezar odasına basamak aracılığıyla inilmektedir (**Resim 41**). Mezar odası doğu-batı yönünde 2.15m, kuzey-güney yönünde 2.00m ölçülerinde dikdörtgen planlı olup tavan ile zemin arası yüksekliği 1.70m'dir. Mezar odasının doğu, batı ve güneyinde olmak üzere toplam 3 adet kline bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.231). Doğuda yer alan 1 No'lu kline, 1.73m genişliğinde, 0.78m derinliğinde olup kline ile arcosolium arasındaki yükseklik ise 1.20m'dir. Klinenin güneyinde yastık kısmı mevcuttur. Batıda bulunan 2 No'lu kline, 1.73m genişliğinde, 0.80m derinliğinde olup kline ile arcosolium arasındaki yükseklik ise ortalama 1.25m'dir. Klinenin kuzeyinde yastık kısmı mevcuttur. Güneyde yer alan 3 No'lu kline, ise 1.73m genişliğinde, 0.80m derinliğinde olup kline ile arcosolium arasındaki yükseklik ise 1.20m'dir. Klinenin batısında yastık kısmı mevcuttur (**Resim 42, Çizim 9**), (Kozbe, 2017, s.231).

SÜSLEME:

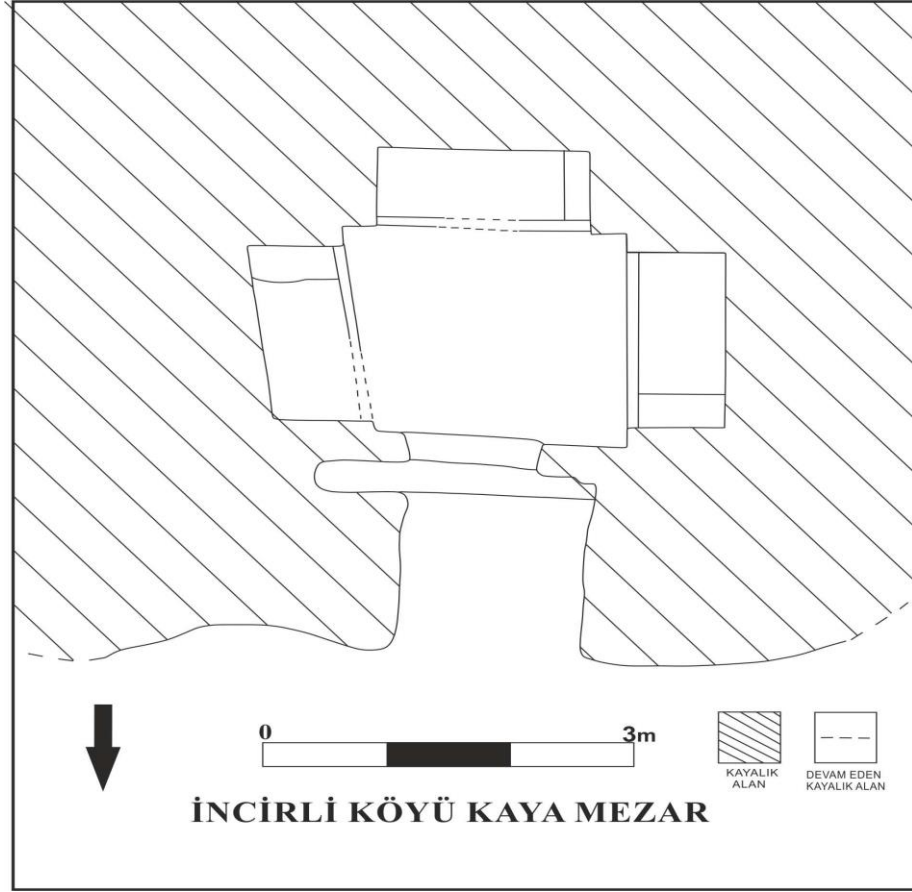
Sade bir şekilde yapılan kaya mezarda, herhangi bir süsleme ögesine rastlanılmamıştır.

Resim 3.41: İncirli Köyü Kaya Mezar giriş açıklığı

Resim 3.42: İncirli Köyü Kaya Mezar genel görünüm

Çizim 3.9: İncirli Köyü Kaya Mezar Planı

3.2.2. Saklı Köy Kaya Mezar

BULUNDUĞU YER : Saklı Köy Kaya Mezar, Batman ili, Hasankeyf ilçesine bağlı Saklı Köy'ün 500 m güneydoğusunda yer alan vadinin doğu yamacında bulunmaktadır.

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kaya mezar bölgenin kayaç yapısı olan kireçtaşının oyulması ile yapılmıştır. Mezar odasının içi büyük oranda toprak ve moloz yığını ile dolu durumdadır (Kozbe, 2017, s.254). Yapısı gereği zaman ve iklim olaylarına karşı dayanamayan mezarda, aşınma, parça kopmaları, çatlama, tuzlanma ve is tabakası gibi doğal ve beşeri tahribatlar gözlenmiştir.

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Saklı Köy Kaya Mezar'ına batıda bulunan 0.60m genişliğinde, 0.20m derinliğinde ve 0.70m yüksekliğindeki giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır. Girişin hemen ilerisinde kapak izi mevcut olan kaya mezarının girişi yerden yüksek bir kotta yapılmıştır (**Resim 43**). Mezar odası doğu-batı yönünde 4.60m, kuzey-güney yönünde 2.70m ölçülerinde dikdörtgen planlı olup tavan ile zemin arası yüksekliği 1.60m'dir. Mezar odasının kuzeyinde, batısında ve doğusunda da 2 adet olmak üzere toplam 4 adet kline bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.254). Kuzeyde yer alan 1 No'lu kline, 1.97m genişliğinde, 0.93m derinliğinde olup kline ile arcosolium arasındaki yükseklik ise 1.15m'dir. Güneyde bulunan 2 No'lu kline, 2.02m genişliğinde, 0.73m derinliğinde olup kline ile arcosolium arasındaki yükseklik ise 1.13m'dir. Kuzeydoğuda bulunan 3 No'lu kline, 2.05m genişliğinde, 0.85m derinliğinde olup kline ile arcosolium arasındaki yükseklik ise 1.15m'dir. Güneydoğuda bulunan 4 No'lu kline, 2.05m genişliğinde, 0.92m derinliğinde olup kline ile arcosolium arasındaki yükseklik ise 1.14m'dir. 3 ve 4 No'lu klinelerin arasında kandil nişi olduğu düşünülen 0.20x0.25m ölçülerinde niş bulunmaktadır (**Resim 44, Çizim 10**).

SÜSLEME:

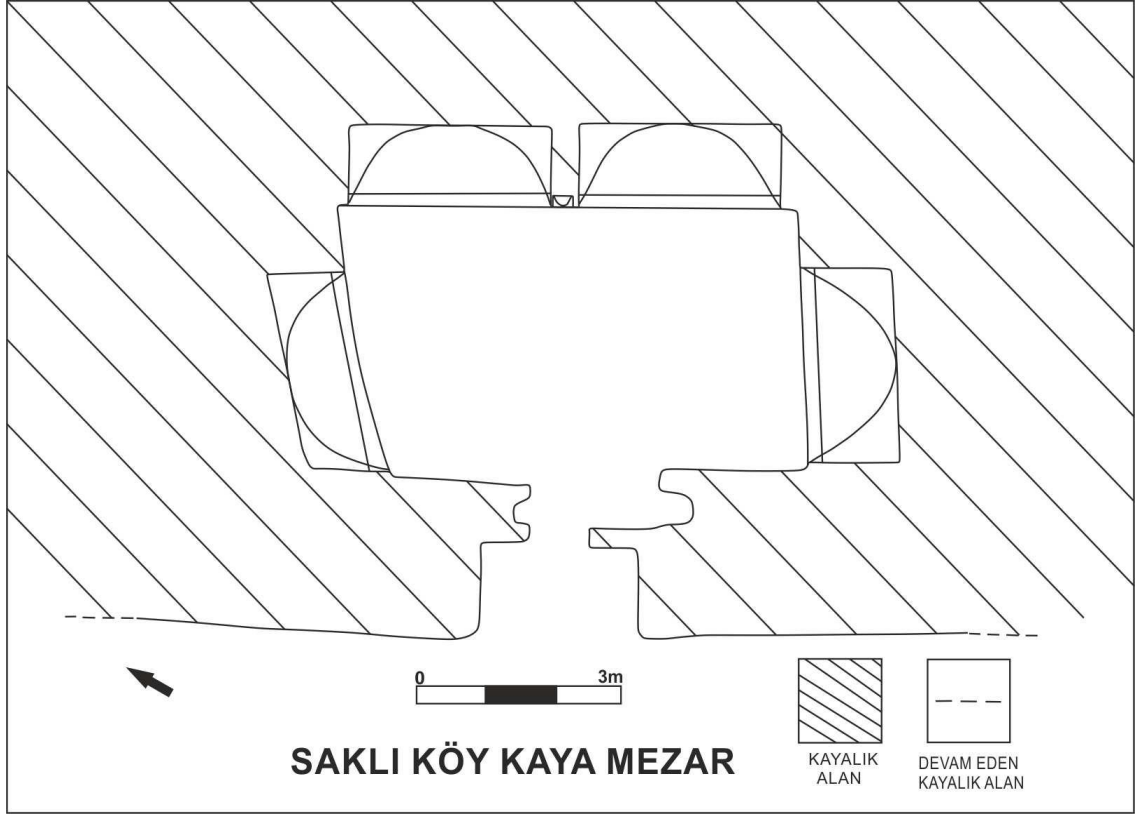
Sade bir şekilde yapılan kaya mezarda, herhangi bir süsleme ögesine rastlanılmamıştır.

Resim 3.43: Saklı Köy Kaya Mezar giriş açıklığı

Resim 3.44: Saklı Köy Kaya Mezar genel görünüm

Çizim 3.10: Saklı Köy Kaya Mezar Planı

3.2.3. Yolüstü Köyü Kaya Mezar

BULUNDUĞU YER : Yolüstü Köyü Kaya Mezar, Batman ili, Hasankeyf ilçesinin 16.95km doğusunda bulunan Yolüstü (Kedilê) Köyü'nün güneyindeki tepenin yamacında bulunmaktadır.

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kaya mezar bölgenin kayaç yapısı olan kireçtaşının oyulması ile yapılmıştır Yapısı gereği zaman ve iklim olaylarına karşı dayanamayan mezarda, aşınma, parça kopmaları, çatlama, tuzlanma ve is tabakası gibi doğal ve beşeri tahribatlar gözlenmiştir

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

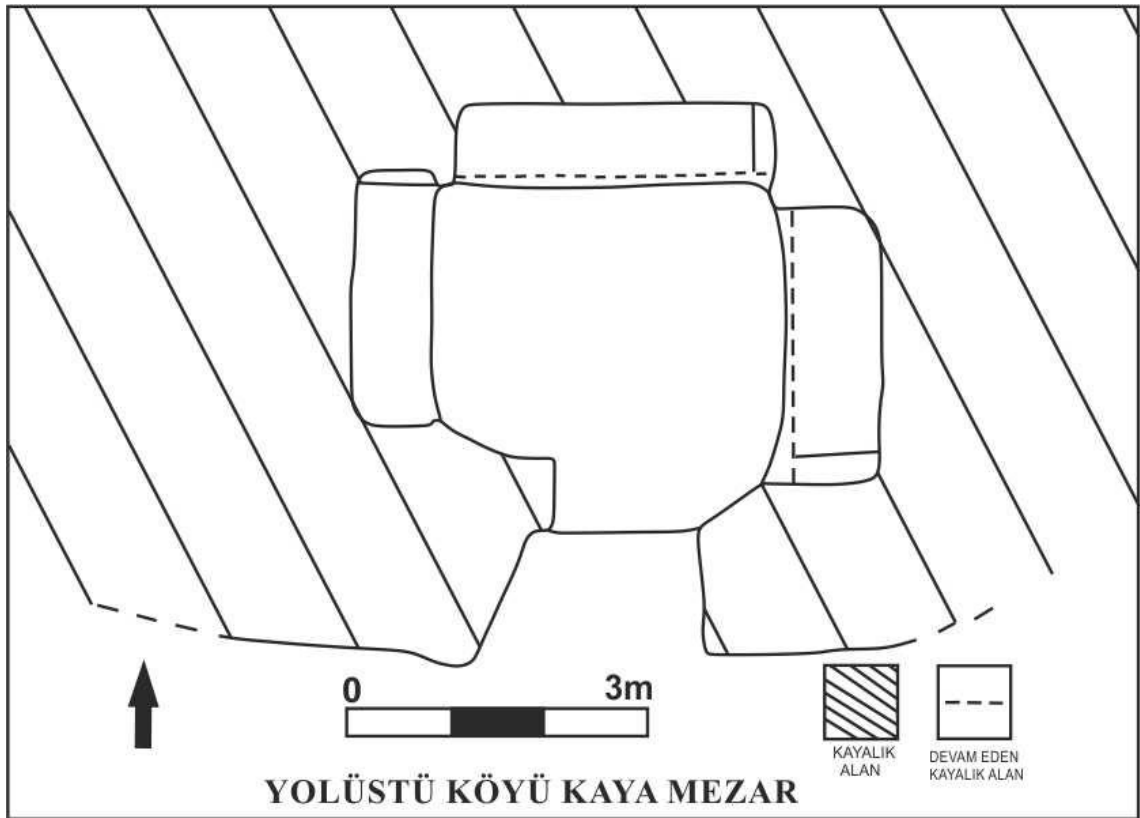
Yolüstü Köyü Kaya Mezar'ına güneyde bulunan 1.20m genişliğinde, 0.40m derinliğinde ve 1.28m derinliğindeki giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır (**Resim 45 a-b-c-d**). Mezar odası, doğu-batı yönünde 2.25m, kuzey-güney yönünde 2.10m ölçülerinde dikdörtgen planlı olup tavan ile zemin arası yüksekliği 1.63m'dir. Mezar odasının doğu, batı ve kuzeyinde olmak üzere toplam 3 adet kline bulunmaktadır. Doğuda yer alan 1 No'lu kline, 1.60m genişliğinde, 0.55m derinliğinde ve 0.65m yüksekliğindedir. Mezarın güneyinde yatık kısmı mevcuttur. Batıda bulunan 2 No'lu kline, 1.80m genişliğinde, 0.55m derinliğinde ve 0.60m yüksekliğindedir. Mezarın kuzeyinde yatık kısmı mevcuttur. Kuzeyde yer alan 3 No'lu kline, 2.00m genişliğinde, 0.60m derinliğinde ve 0.55m yüksekliğindedir. Mezarın batısında yatık kısmı mevcuttur (**Resim 45 a-b-c-d, Çizim 11**).

SÜSLEME:

Sade bir şekilde yapılan kaya mezarda, herhangi bir süsleme ögesine rastlanılmamıştır.

Resim 3.45: Yolüstü Köyü Kaya Mezar giriş açıklığı ve klinelerden görünüm

Çizim 3.11: Yolüstü Köyü Kaya Mezar Planı

3.3. Kaya Kiliseler

3.3.1. Oymataş Köyü Kaya Kilisesi

BULUNDUĞU YER : Oymataş Köyü Kaya Kilisesi, Batman il merkezi sınırları içerisinde kalan Oymataş Köyü'nün yaklaşık olarak 350 m doğusunda, kayalık alanda bulunmaktadır (Kozbe, 2017, s.141).

GENEL ÖZELLİKLERİ:

Kilise, bölgenin kayaç yapısı olan kireçtaşının oyulması ile yapılmıştır. Terk edilmiş durumda olan Kaya Kilise'de, dini ibadet törenleri gerçekleştirilmemektedir. Zaman ve iklim olaylarına dayanamayan kilisenin güney cephesi kısmen yıkılmış, giriş açıklığı ise büyük oranda tahrip olmuştur. Doğal ve beşeri tahribata maruz kalan kilisede aşınma, parça kopmaları, çatlamlar, nemlenme, tuzlanma, bitkisel oluşumlar ve is tabakası gözlenmiştir (**Resim 46**).

PLAN TİPİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Kiliseye, büyük oranda tahrip olan ve günümüze altı sıra gelebilmiş basamaklar ile ulaşılmaktadır. Naos, apsis ve mezar odasından oluşan kiliseye, güneyde bulunan giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır. Büyük oranda tahrip olan giriş açıklığı 1.30 m genişliğindedir (**Resim 47**), (Kozbe, 2017, s.141). Tek nefli olarak şekillenen kilise, zeminden 3.00 m yüksekte kayaya oyularak yapılmıştır (**Çizim 12**).

Naos alanı, doğu-batı yönünde 3.70 m, kuzey-güney yönünde ise 3.85 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. İçten beşik tonozlu olan naosun zemini ile tavan arası yüksekliği 3.15 m'dir. Tonozun başlangıcı, doğu-batı doğrultulu silme ile hareketlendirilmiştir (**Resim 48**), (Kozbe, 2017, s.141).

Naosun doğusunda, yerden 0.45 m yüksek kotta yapılmış apsis bölümü bulunmaktadır. Yarım yuvarlak planlı ve üzeri yarım kubbe ile örtülü apsis bölümü, kuzey-güney yönünde 1.95 m, doğu-batı yönünde ise 2.40 m'dir. Apsise, yuvarlak kemerli giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır. İki sıra silme ile hareketlendirilen giriş kimeri, büyük oranda tahrip olmuş impost başlıklı sütuncelere oturtulmuştur. Güneyinde dikdörtgen formlu pencere açıklığına yer verilen apsisin, zemin ile tavan arası yüksekliği 2.35 m'dir (**Resim 49**). Apsisin kuzeyinde, doğu-batı yönünde 1.55 m, kuzey-güney yönünde ise 1.18 m ölçülerinde dikdörtgen planlı küçük mekân

bulunmaktadır. Bu mekânın, liturjik eşyaların konulduğu bölüm olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Kozbe, 2017, s.141).

Naosun kuzeyinde, doğu-batı yönünde 4.15 m, kuzey-güney yönünde ise 4.00 m ölçülerinde dikdörtgen planlı mezar odası bulunmaktadır. Düz tavanlı olan mezar odasının zemin ile tavan arası yüksekliği 2.00m'dir. Mezar odasına kuzeyde yer alan 1.40 m genişliğinde, 0.38 m derinliğinde ve 2.00 m yüksekliğindeki giriş açıklığından geçiş sağlanmaktadır. Mezar odasının kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarında olmak üzere toplam iki adet klineli mezar bulunmaktadır. Büyük oranda tahrip olan mezarlardan kuzeydoğudakinin çocuk, kuzeybatıdakinin ise yetişkin mezarı olduğu düşünülmektedir (**Resim 50**). Mezarların dışında, mekânın batı ve güney duvarında nişler yer almaktadır. Küçük boyutlardaki bu nişlerin, kandil nişi veya ölü hediyelerinin bırakıldığı niş olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Kozbe, 2017, s.141).

SÜSLEME:

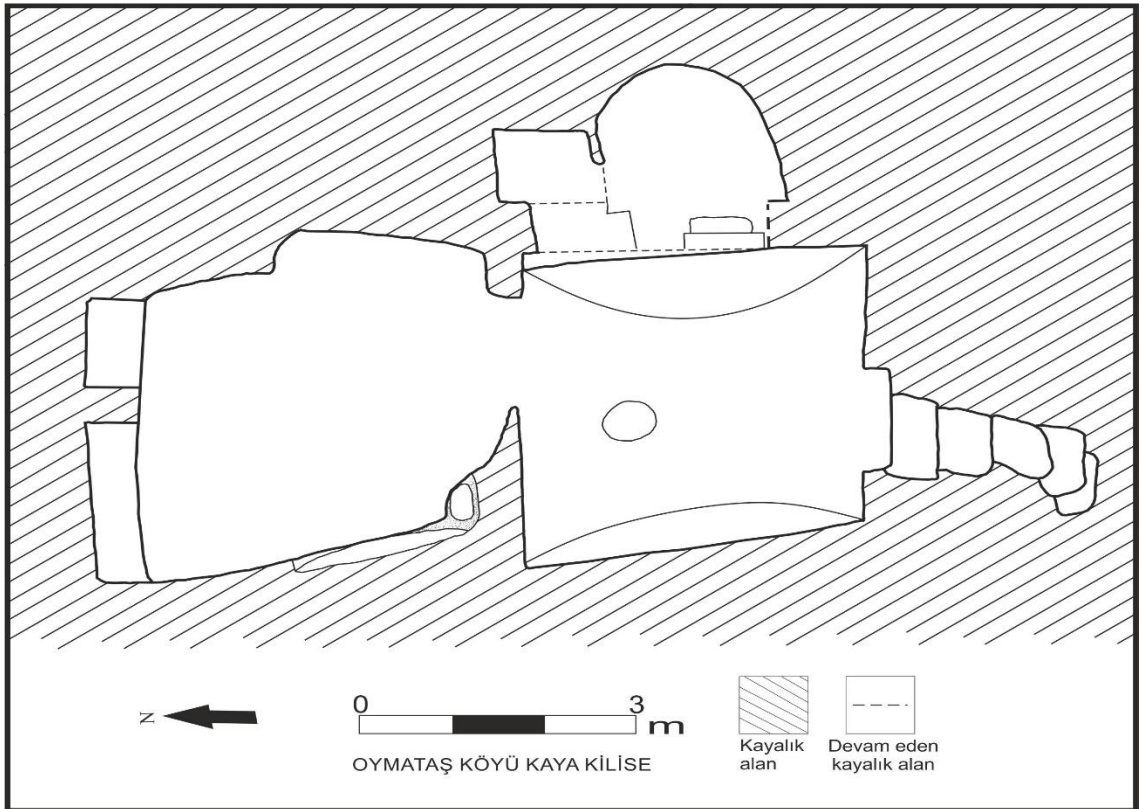
Sade bir şekilde yapılan kilisede, herhangi bir süsleme ögesine rastlanılmamıştır.

Resim 3.46: Oymataş Köyü Kaya Kilisesi genel görünüm

Resim 3.47: Oymataş Köyü Kaya Kilisesi giriş açıklığı

Çizim 3.12: Oymataş Köyü Kaya Kilisesi planı

Resim 3.48: Oymataş Köyü Kaya Kilisesi üst örtü

Resim 3.49: Oymataş Köyü Kaya Kilisesi apsis

Resim 3.50: Oymataş Köyü Kaya Kilisesi mezar odası

SONUÇ

Tarihsel sürecine ve yerleşim geçmişine bakıldığında Hasankeyf, Kuzey Mezopotamya sınırları içerisinde, Dicle Nehri'nin hayat verdiği topraklarda, yerleşime uygun bir coğrafyada bulunmaktadır. İsmine ilk olarak M.Ö. 8. yy Asur yıllıklarında rastladığımız Hasankeyf, Üst Paleolitik Dönem'den (M.Ö. 40.000-12.000) günümüze kadar Roma, Bizans, Sasani, Emevi, Abbasi, Hamdaniler, Mervaniler, Artuklular, Eyyübiler, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı gibi devletlere ev sahipliği yapmıştır. Binlerce yıl, onlarca uygarlığın yaşadığı ve her uygarlığın kendi kültürüne ait izler bıraktığı Hasankeyf, zengin kültürel miras öğelerini içinde barındırıp ihtişamlı görüntüsü ile bütün dünyanın gözlerini üzerine çekmektedir.

Çeşitli dönemlerde yaşam alanı, mezar odası veya ibadet yeri gibi farklı işlevler için kullanılan kaya oyma mekânlar, insanoğlunun yerleşim tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Günümüze ulaşmış kaya oyma mekânlarından hareketle Hasankeyf ve çevresinde, hem Hristiyan hem de İslam mimarisine özgü niteliklere sahip kaya oyma mekânlar karşımıza çıkmaktadır. Bölgedeki arkeolojik kalıntılar ve anıtsal mimari öğeler, çeşitli araştırmacılar tarafından incelenip değerlendirilirken; Hasankeyf ve çevresindeki sayıları 6-7 binlere ulaştığı düşünülen binlerce kaya oyma mekân, yeterli anlamda ele alınmamıştır. Bu çerçevede “Hasankeyf ve Çevresinde Çok Amaçlı Kullanım Gördüğü Düşünülen Bir Grup Kaya Oyma Mekân” adlı tez çalışmamızda 9 adet birden fazla kullanımı olan kaya oyma mekân (Bağlıca Köyü Kaya Oyma Mekân, Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Oyma Mekân, İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân, Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân, Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân, Saklı Köy Kaya Oyma Mekân, Şabık Kaya Oyma Mekân, Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân ve Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân), 3 adet kaya mezar (İncirli Köyü Kaya Mezar, Saklı Köy Kaya Mezar ve Yolüstü Köyü Kaya Mezar) ve 1 adet Oymataş Köyü'nde yer alan kaya kilise olmak üzere toplam 13 adet farklı işlevlere sahip kaya oyma mekân, konumu, plan tipolojisi, genel ve mimari özellikleri ve kullanım açısından incelenip değerlendirilmiştir.

Birden fazla kullanımı olan kaya oyma mekânlar, tek mekânlı ve kompleks planlı özellikler göstermektedir. Dikdörtgen planlı olan kaya oyma mekânlar, örtü sistemi bakımından farklılık göstermekle beraber çoğunluğu oluşturan düz tavanlıların yanı sıra, beşik tonozlu ve kubbe ile örtülü olan örnekler de mevcuttur. Süsleme

konusunda oldukça sade olan bu mekânlarda, bitkisel süslemelere ve geometrik motiflere yer verilmemiştir. Bu grup kaya oyma mekânların iç kısımları ve cephelerinde (Bağlıca Köyü Kaya Oyma Mekân, Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Oyma Mekân, İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân, Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân, Saklı Köy Kaya Oyma Mekân, Şabık Kaya Oyma Mekân ve Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân) boyutları, tipleri ve sayıları farklılık gösteren basit haç işaretlerinin yanı sıra; kırmızı aşı boyası ile özenle yapılmış haç işaretlerini de görmek mümkündür. Söz konusu haç motiflerine dayanarak "kiliseleştirilmiş" kaya oyma mekânların Erken Hristiyanlık Dönemi'nde yapılmış oldukları çıkarımında bulunabiliriz. Büyük olasılıkla bu, yeni bir din olan İslamiyet'in bölgede egemen din olma çabalarından kaynaklanmaktaydı. Nitekim Batman ve çevresinde yaptığımız belgeleme çalışmaları sırasında, Dicle Nehri'nin güneyinde yer alan vadilerde, 7. yüzyıl sonrasına tarihlenebilir Hristiyan yapı örnekleri veya haç motifleri ile hiç karşılaşmamıştır.

Bunun yanı sıra bazı kaya oyma mekânların doğusunda Hristiyanlık inancında ibadet alanı olarak kullanılan apsis bölümü gibi özel nişlerin bulunması, çalışmamıza konu olan çok kullanımlı kaya oyma mekânların farklı dönemlerde kaya konut olmalarının dışında, kilise nitelikleri verilerek ibadet mekânı görüntüsü kazanmış ve farklı bir işlevle kullanılmış olduklarını bir kez daha işaret etmektedir. Ayrıca bazı kaya oyma mekânların (İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân, Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân, Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân) iç kısımlarında arcosolium ve khamasorion mezarlara da rastlanması, bu kaya oyma mekânların bazı unsurlar eklenerek kaya konut nitelikleri dışında kilise olarak işlev kazandıklarını söyleyebiliriz.

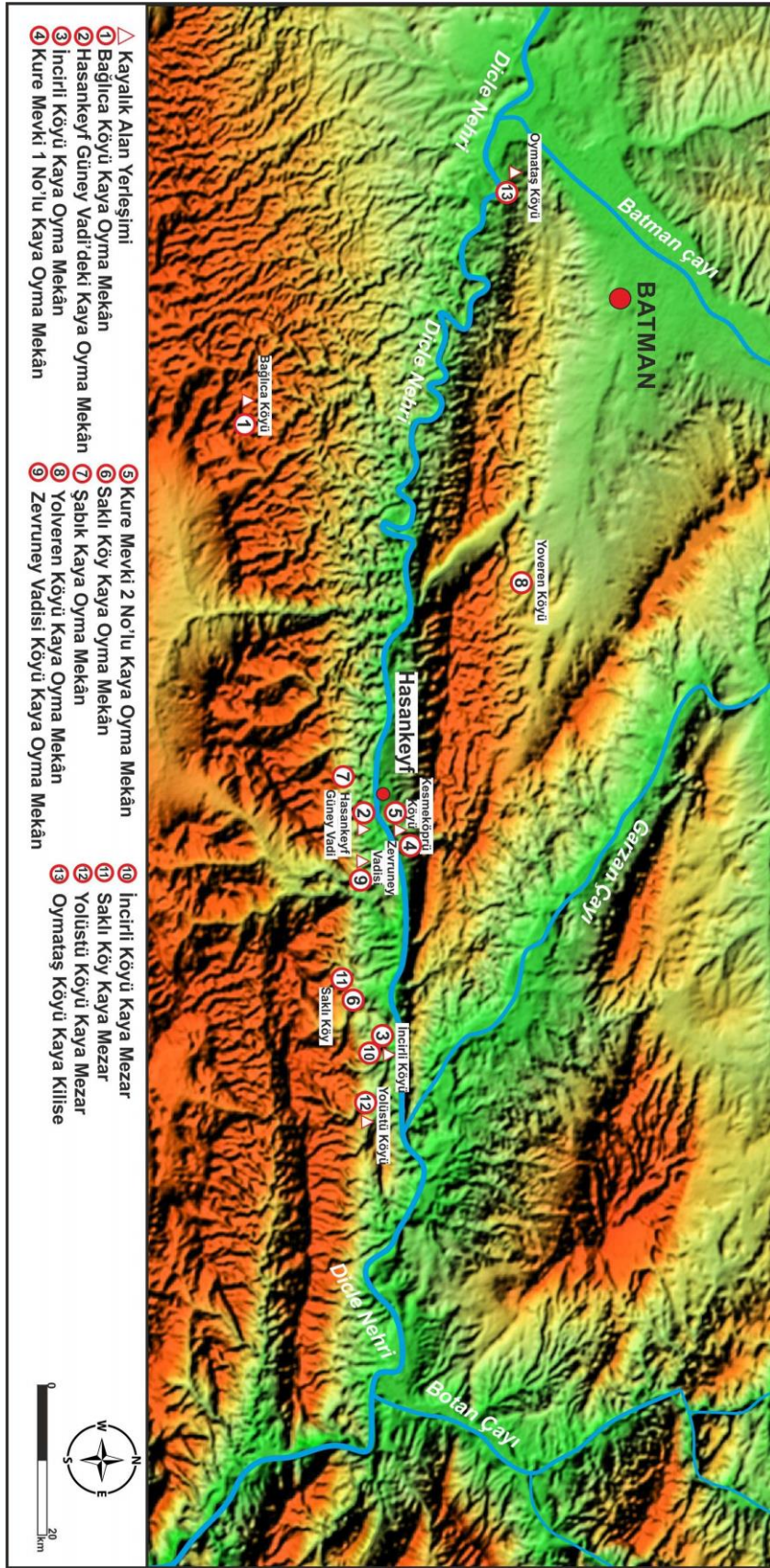
Çalışmamıza dahil edilen, kilise işlevi kazandırılmış kaya oyma mekânların veya kaya kiliselerin etrafında tespit edilen kaya mezar olarak tanımlanan kaya oyma mekânlar ise genel olarak dikdörtgen plan özelliği göstermektedirler. Düz tavanlı olarak şekillendirilen Hasankeyf ve çevresindeki kaya mezarların genelinde, arcosoliumlu klineli mezarlar çoğunlukta olmakla birlikte; arcosoliumlu lahit (tekne) mezarlar, khamasorion (taş sanduka) mezarlar, lahit mezarlar, hücre planlı mezarlar gibi birçok farklı tipte kaya mezar tanımlamak mümkündür. Arcosoliumlu mezarlar, Geç Roma Dönemi (2 - 4. yy.) mezarları olarak bilinirler. Arcosoliumlu mezarlarda herhangi bir şekilde yön sabitliği bulunmazken; diğer mezar çeşitlerinin istisnasız doğu-batı doğrultulu olarak yapıldıkları gözlenmiştir. Hristiyan mezarlarını ayırt etmenin en

kolay yolu, doğu-batı doğrultulu olarak yapılmasıdır. Bununla beraber, Hristiyanlığın erken dönemlerinde belli bir yönde gömme geleneği bulunmamaktadır.

Teze dahil edilen örnekler arasında, sahip olduğu niteliklerden yola çıkarak “kilise” olarak değerlendirebileceğimiz tek kaya oyma mekân örneğimiz, Oymataş Köyü Kaya Kilisesi’dir. Dikdörtgen plan özelliği gösterip tek neften oluşan kaya kilisenin naos alanı, içten beşik tonoz ile örtülü olup; kilisenin doğusunda, yarım daire formu ve üzeri yarım kubbe ile örtülü apsis nişi bulunmaktadır. Naosun üzerini örten tonozun başlangıcı ve apsise geçiş sağlayan giriş açıklığı, silme ile hareketlendirilmiştir. Bunların dışında naos alanının kuzeyinde, iki klineden oluşan mezar odası bulunmaktadır.

Tezde ele alınan kaya oyma mekânlar, içinde yaşam alanı olarak kullanılan kaya konutların, kaya mezarların, dini ibadet mekânlarının, sarnıçlar ve ışık alanlarının da bulunduğu küçük yerleşim birimleri olan kayalık alan yerleşimlerinin sınırları içinde veya kayalık alan yerleşimlerine yakın mevkilerde bulunmaktadırlar (Kesmeköprü Köyü Kayalık Alan Yerleşimi’nde Kure Mevkii 1 ve 2 No’lu Kaya Oyma Mekân, Hasankeyf Güney Vadi Kayalık Alan Yerleşimi’nde Hasankeyf Güney Vadi’deki Kaya Oyma Mekân, Zevruney Vadisi Kayalık Alan Yerleşimi’nde Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân, Oymataş Köyü Kayalık Alan Yerleşimi’nde Oymataş Köyü Kaya Kilise, İncirli Köyü Kayalık Alan Yerleşimi’nde İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân ve Kaya Mezar) **(Harita 3)**.

Çalışmamıza konu olan kaya oyma mekânların yapım tarihini verecek herhangi bir kitabe ve yazılı belgenin olmayışı, yapıların kesin tarihlendirilmesini güçleştirmiştir. Ancak kaya oyma mekânları ile bağlantılı olan kayalık alan yerleşimlerinde yoğun olarak Ortaçağ’a tarihlenen seramik buluntularla karşılaşmanın yanı sıra kayalık alan yerleşimlerinde Geç Antik Çağ’a (M.S. 3.-7.yy’lar arası) tarihlenen arcosoliumlu kaya mezarlarının da mevcut olmasından hareketle bu yerleşmelerin Geç Antik Çağ’dan, Ortaçağ’a kadar yoğun bir şekilde iskân edildiğini işaret etmektedir (Kozbe, 2017, s.xvii). İslamiyetin bölgede yayılması ile Müslüman toplumlar tarafından da bu alanların yerleşim gördüğünü biliyoruz. Nitekim Hasankeyf ve çevresinde, günümüzde yakın zamana kadar, konut olarak yoğun kullanım gören yüzlerce kaya oyma mekân bulunmaktaydı.

Harita 3: Kayalık Alan Yerleşimleri ve Kaya Oyma Mekanlar

Zengin tarihi gemiŖe sahip olan Hasankeyf, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yalnızlığa terk edilmiŖ ve birçok eser kültürel miras bilincinden yoksun kiŖilerce tahrip edilip farklı iŖlevlerde kullanılmıŖtır. 2019 yılında yapımı tamamlanan ve kullanıma giren Ilısu Barajı ile Hasankeyf bölgesinde çok sayıda kültür varlığı sular altında kalmıŖtır. Tez alıŖmamıza konu olan bir grup kaya oyma mekânının su altında kalmadan önce belgelenmesinin yapılması alıŖmamıza özel bir önem atfetmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, G. (1998). *Mardin İli'nin Merkezinde, Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*. İstanbul: Kırklar Kilisesi Yayınları.
- Arık, M.O. (2003). *Hasankeyf Üç Dünyanın Buluştuğu Kent*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Ayhan, G. (2011). Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntuları. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi: İzmir.
- Bilge, Y. (1990). Süryanilerin kökeni ve Türkiyeli Süryaniler. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Bilge, Y. (2011). Turabdin: Süryani Kilise ve Kültürünün Beşiği. *Uluslararası Midyat Sempozyumu. UMS-2019, Mardin*, 507-529.
- Cibo, N. (2013). *Midyat'tan Baltık Kıyılarına Hevêrkan sultanları 2*. Diyarbakır: Lis Yayınları.
- Ciner, O. (2018). El-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsîm Fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Çeken, M. (2005). Anadolu'da Bir Seramik Üretim Merkezi: Hasankeyf (Fırın ve Atölyeler). *I. Uluslararası Seramik Sempozyumu Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Seramiği ve Mimari Seramiği*. Çanakkale: 469-488.
- Ergin Yıldırım, E. (2006). Hasankeyf İlçe Merkezinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Elazığ.
- Gül, E. (2019) Midyat Süryani Dini Mimarisinde Süsleme, Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Van.
- Hollerweger, H. (1999). *Canlı Mültür Mirası: Turabdin*. Çeviren: Sevil Gülçur. Avusturya: Aelner Hofmüller Yayınevi.
- Kaçar, T. (2006). Mezopotamya'da Roma-Sasani Çatışmaları: Nusaybin'in Düşüşü. *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*. Mardin: 129-138.
- Karadoğan, S. (2017). Güneydoğu Anadolu'da Troglodit Barınak, Mesken ve Yerleşmeler. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*. Tiran / Arnavutluk: 50-60
- Keser, E. (2002). *Turabdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Kozbe, G. (Ed.). (2017). *Batman İli Kültür Envanteri*. Cilt I. Ankara: Arkadaş Basım Ltd.Şti.
- Kozbe, G. (Ed.). (2017). *Batman İli Kültür Envanteri*. Cilt II. Ankara: Arkadaş Basım Ltd.Şti.
- Kozbe, G. (Ed.). (2017). *Batman İli Kültür Envanteri*. Cilt III. Ankara: Arkadaş Basım Ltd.Şti.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları

- Küçük, Z.G. (2008). Mardin ve Çevresinde Süryaniler. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Adana.
- Minyat, A. (2008). Bir Ortaçağ Kenti Hasankeyf. Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Elazığ.
- Miyake, Y. (2013). Hasankeyf Höyük / Batman, Dicle'nin İlk Köyü. *Arkeo-Atlas Bereketli Hilal Dicle'nin Kurtarma Kazıları*. İstanbul: Atlas Dergisi.
- Nasiroğlu, M. (2010). Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin ve Çevresi (Mardin, Nusaybin ve Hasankeyf). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Şanlıurfa.
- Oğuzoğlu, Y. (1997). "Hasankeyf", *D.İ. A*, 16. Cilt, İstanbul, 364-368.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*. Çev: Fikret Işıltan: Ankara, TTK Yayınları
- Sami, K. ve Karakaş, B. Tur Abdin Bölgesi'nde Yerleşik Süryanilerin Yer, Zaman ve Sosyo-Kültürel Bağlamda Kırsal Mimarileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 44. İzmit/Kocaeli: 692-715, 1:1500
- Sinanoğlu, D. vd. (2017). Kültürel Jeoloji Açısından Hasankeyf (Batman) Yerleşmesi. *Türkiye Jeoloji Bülteni*. Cilt 60, Sayı 1. Ankara, 35-48
- Şerefhan. (1971). *Şerefname*. Çeviren: Mehmet Emin Bozarslan. İstanbul: Ant Yayınları.
- Uluçam, A. (2009). Hasankeyf'in Mimarlık Tarihi. *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler*. Cilt I. İstanbul: 423-455.
- Uluçam, A. (2009). *Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı Ve Kurtarma Projesi*. Ankara: Afşaroğlu Matbaası
- Yurttaş, H. (1991). Hasankeyf Yapılarının Sanat Tarihimizdeki Yeri. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Erzurum.
- Zengin, B. (2001). *Hasankeyf'in Tarihi ve Tarihi Eserleri*. İstanbul: Zengin Yayınları.

İNTERNET YAYINLARI

- Palmer, A. (1990). *Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur Abdin*. İngiltere: Cambridge University Press
<https://archive.org/details/PalmerMonkAndMasonOnTheTigrisFrontier> [Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2020].

EKLER

HARİTA, RESİM VE ÇİZİM LİSTESİ

Harita 1.1: Çalışma Alanı

Harita 2.1: Turabdin Bölgesi'nin Coğrafi Sınırları (Sami ve Karakaş, 2016, s.693).

Harita 3.1: Kayalık Alan Yerleşimleri ve Kaya Oyma Mekânlar

Resim 1.2: Hasnakeyf Kalesi

Resim 3.1: Bağlıca Köyü Kaya Oyma Mekân Giriş Açıklığı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.116).

Resim 3.2: Bağlıca Köyü Kaya Oyma Mekân Ana Mekândan Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.116).

Resim 3.4: Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Oyma Mekân genel görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.194).

Resim 3.5: Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Oyma Mekân Giriş Açıklığı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.194).

Resim 3.8: İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân Genel Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.233).

Resim 3.9: İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân Tahrip Olmuş Niş (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.233).

Resim 3.10: İncirli Köyü Kaya Oyma Mekân Mezar Odasının Girişi (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.233).

Resim 3.15: Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân Haç İşaretleri (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.165).

Resim 3.16: Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân Ön Giriş Mekânından Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.167).

Resim 3.18: Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân Ana Mekânın Doğusundaki Mekândan Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.167).

Resim 3.19: Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân Ana Mekânın Kuzeyindeki Mekândan Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.167).

Resim 3.20: Saklı Köy Kaya Oyma Mekân Genel Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.261).

Resim 3.24: Şabık Kaya Oyma Mekân Genel Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.323).

Resim 3.25: Şabık Kaya Oyma Mekân Giriş Açıklığı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.323).

Resim 3.29: Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân Genel Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.142).

Resim 3.30: Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân Ön Giriş Mekânının Doğusudaki Mekândan Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.142).

Resim 3.31: Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân Ön Giriş Mekânının Güneyindeki Mekândan Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.142).

Resim 3.41: İncirli Köyü Kaya Mezar Giriş Açıklığı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.231).

Resim 3.42: İncirli Köyü Kaya Mezar Genel Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.231).

Resim 3.44: Saklı Köy Kaya Mezar Genel Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.254).

Resim 3.45: Yolüstü Köyü Kaya Mezar Giriş Açıklığı ve Klinelerden Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.273).

Resim 3.46: Oymataş Köyü Kaya Kilisesi Genel Görünüm (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.141).

Resim 3.49: Oymataş Köyü Kaya Kilisesi Apsis (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.141).

Çizim 3.1: Bağlıca Köyü Kaya Oyma Mekân Planı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.116).

Çizim 3.2: Hasankeyf Güney Vadi'deki Kaya Oyma Mekân Planı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.194).

Çizim 3.3: İncirli Köyü Kaya Kaya Oyma Mekân Planı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.233).

Çizim 3.4: Kure Mevkii 1 No'lu Kaya Oyma Mekân planı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.165).

Çizim 3.5: Kure Mevkii 2 No'lu Kaya Oyma Mekân planı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.167).

Çizim 3.6: Saklı Köy Kaya Oyma Mekânı Planı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.261).

Çizim 3.7: Yolveren Köyü Kaya Oyma Mekân Planı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.142).

Çizim 3.8: Zevruney Vadisi Kaya Oyma Mekân Planı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.104).

Çizim 3.9: İncirli Köyü Kaya Mezar Planı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.231).

Çizim 3.10: Saklı Köy Kaya Mezar Planı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.254).

Çizim 3.11: Yolüstü Köyü Kaya Mezar Planı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.273).

Çizim 3.12: Oymataş Köyü Kaya Kilisesi Planı (Kozbe, G. (Ed). (2017). s.141).

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : İbrahim ÇAKMAK
Uyruğu : T.C
Doğum Yeri ve Tarihi : Batman/ 08.09.1989
Telefon : 05304324049
Faks :
e-mail : ckmkibrahim@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Adı, İl	Bitirme Yılı
Lise	: Batman Lisesi, Merkez, Batman,	2008
Üniversite	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van	2015
Yüksek Lisans	: Batman Üniversitesi	2021
Doktora	:	

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görevi
2020	Kültür ve Turizm Bakanlığı (Şanlıurfa Kalesi Kazıları)	Sanat Tarihçisi
2020	Mardin İl Kültür Turizm Müdürlüğü	Sanat Tarihçisi
2019	Mardin İl Kültür Turizm Müdürlüğü	Sanat Tarihçisi
2019	Kültür Camii Kuran Kursu Yaptırma ve Yaşatma Derneği	Sanat Tarihçisi
2018	Area Müzecilik ve Reklam Ltd. Şti.	Sanat Tarihçisi
2018	Gaziantep (Zeugma) Müze Müdürlüğü	Sanat Tarihçisi
2017	Gaziantep (Zeugma) Müze Müdürlüğü	Sanat Tarihçisi
2016	Gaziantep (Zeugma) Müze Müdürlüğü	Sanat Tarihçisi
2016	Batman İl Kültür Turizm Müdürlüğü	Sanat Tarihçisi

UZMANLIK ALANI

Sanat Tarihi, Kültürel Miras

YAYINLAR

Batman İli Kültür Envanteri Cilt I-II-III. Kozbe, G., Güngör, A., Öztürker, H.C., Tokat M. E., Akgün, Y., Uçar, H., Çakmak, İ., Yayın Yeri : Arkadaş Basım, Editör: Gülriz Kozbe, Basım sayısı:1, Sayfa sayısı:1100, ISBN:978-975-17-3886-8.